

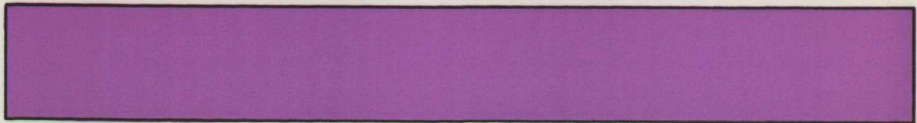

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

Ref

Varuhandeln fram till 1975

1970 års långtidsutredning

Bilaga 3

SOU 1971:14

Statens offentliga utredningar

1971: 14

Finansdepartementet

Varuhandeln fram till 1975

1970 års långtidsutredning

BILAGA 3

Handelns utredningsinstitut

Stockholm 1971

Finnsdepartementet
LIV: M
Statens offentliga utredningar

Värnhandeln fram till 1975

1970 års jämförelse
BILAGA 3

Innehållsförteckning

1. <i>Inledning</i>		
1. Utredningens syfte	5	
2. Begreppet varuhandel	5	
3. Målpopulation	5	
4. Företagsurval	6	
5. Uppgiftsinsamling	6	
6. Beräkningsmetodik	7	
2. <i>Strukturförändringarna under 60-talet</i>		
1. Inledning	9	
2. Totaluppgifter avseende perioden 1963—1968	9	
3. Omsättningsutvecklingen inom grosshandeln	10	
4. Detaljhandelsutvecklingen inom olika sektorer	11	
5. De bakomliggande faktorerna	14	
6. Specialundersökning av detaljhandelsutvecklingen i fyra städer	15	
3. <i>Strukturprognos för varuhandeln till 1975</i>		
1. Prognosförutsättningar	18	
2. Skattning av detaljhandelsomsättningen 1975	19	
3. Omsättningsprognos för olika detaljhandelskategorier	21	
4. Prognos beträffande antalet verksamhetsställen i detaljhandeln	23	
5. Strukturprognos för partihandeln	24	
4. <i>Handelns arbetskrafts- och investeringsbehov fram till 1975</i>		
1. Arbetskraftsutvecklingen hittills	27	
2. Enkätföretagens förväntade arbetskrafts- och produktivitetsutveckling	27	
3. Sysselsättningsprognos för detaljhandeln	28	
4. Utvecklingen beträffande deltidssysselsättningen	29	
5. Förändringarna i arbetsvolymen	29	
6. Arbetskraftsprognos för partihandeln	30	
7. Produktivitetsutvecklingen	31	
8. Förändringarna i enkätföretagens ytbehov	32	
9. Detaljhandelns investeringsbehov	33	
10. Partihandelns investeringsbehov	34	
5. <i>Utvecklingslinjer under 70-talet</i>		
1. Stormarknadsetableringen	35	
2. Stordrift och blockbildning inom dagligvaruhandeln	36	
3. Strukturrationalisering och närhetsservice	39	
4. Ekonomisk samverkan i fackhandeln	41	
<i>Appendix</i>		
Butiksstrukturens förändringar i fyra städer 1963—1969	44	

1	1. Inledning	1	1. Inledning
2	2. Bakgrund	2	2. Bakgrund
3	3. Syfte och frågeställning	3	3. Syfte och frågeställning
4	4. Metod	4	4. Metod
5	5. Resultat	5	5. Resultat
6	6. Diskussion	6	6. Diskussion
7	7. Slutsatser	7	7. Slutsatser
8	8. Referenser	8	8. Referenser
9	9. Bilagor	9	9. Bilagor
10	10. Sammanfattning	10	10. Sammanfattning
11	11. Översikt över avsnitten	11	11. Översikt över avsnitten
12	12. Förord	12	12. Förord
13	13. Sammanfattning	13	13. Sammanfattning
14	14. Bakgrund	14	14. Bakgrund
15	15. Syfte och frågeställning	15	15. Syfte och frågeställning
16	16. Metod	16	16. Metod
17	17. Resultat	17	17. Resultat
18	18. Diskussion	18	18. Diskussion
19	19. Slutsatser	19	19. Slutsatser
20	20. Referenser	20	20. Referenser
21	21. Bilagor	21	21. Bilagor
22	22. Sammanfattning	22	22. Sammanfattning
23	23. Översikt över avsnitten	23	23. Översikt över avsnitten
24	24. Förord	24	24. Förord
25	25. Sammanfattning	25	25. Sammanfattning
26	26. Bakgrund	26	26. Bakgrund
27	27. Syfte och frågeställning	27	27. Syfte och frågeställning
28	28. Metod	28	28. Metod
29	29. Resultat	29	29. Resultat
30	30. Diskussion	30	30. Diskussion
31	31. Slutsatser	31	31. Slutsatser
32	32. Referenser	32	32. Referenser
33	33. Bilagor	33	33. Bilagor
34	34. Sammanfattning	34	34. Sammanfattning
35	35. Översikt över avsnitten	35	35. Översikt över avsnitten
36	36. Förord	36	36. Förord
37	37. Sammanfattning	37	37. Sammanfattning
38	38. Bakgrund	38	38. Bakgrund
39	39. Syfte och frågeställning	39	39. Syfte och frågeställning
40	40. Metod	40	40. Metod
41	41. Resultat	41	41. Resultat
42	42. Diskussion	42	42. Diskussion
43	43. Slutsatser	43	43. Slutsatser
44	44. Referenser	44	44. Referenser
45	45. Bilagor	45	45. Bilagor
46	46. Sammanfattning	46	46. Sammanfattning
47	47. Översikt över avsnitten	47	47. Översikt över avsnitten
48	48. Förord	48	48. Förord
49	49. Sammanfattning	49	49. Sammanfattning
50	50. Bakgrund	50	50. Bakgrund
51	51. Syfte och frågeställning	51	51. Syfte och frågeställning
52	52. Metod	52	52. Metod
53	53. Resultat	53	53. Resultat
54	54. Diskussion	54	54. Diskussion
55	55. Slutsatser	55	55. Slutsatser
56	56. Referenser	56	56. Referenser
57	57. Bilagor	57	57. Bilagor
58	58. Sammanfattning	58	58. Sammanfattning
59	59. Översikt över avsnitten	59	59. Översikt över avsnitten
60	60. Förord	60	60. Förord
61	61. Sammanfattning	61	61. Sammanfattning
62	62. Bakgrund	62	62. Bakgrund
63	63. Syfte och frågeställning	63	63. Syfte och frågeställning
64	64. Metod	64	64. Metod
65	65. Resultat	65	65. Resultat
66	66. Diskussion	66	66. Diskussion
67	67. Slutsatser	67	67. Slutsatser
68	68. Referenser	68	68. Referenser
69	69. Bilagor	69	69. Bilagor
70	70. Sammanfattning	70	70. Sammanfattning
71	71. Översikt över avsnitten	71	71. Översikt över avsnitten
72	72. Förord	72	72. Förord
73	73. Sammanfattning	73	73. Sammanfattning
74	74. Bakgrund	74	74. Bakgrund
75	75. Syfte och frågeställning	75	75. Syfte och frågeställning
76	76. Metod	76	76. Metod
77	77. Resultat	77	77. Resultat
78	78. Diskussion	78	78. Diskussion
79	79. Slutsatser	79	79. Slutsatser
80	80. Referenser	80	80. Referenser
81	81. Bilagor	81	81. Bilagor
82	82. Sammanfattning	82	82. Sammanfattning
83	83. Översikt över avsnitten	83	83. Översikt över avsnitten
84	84. Förord	84	84. Förord
85	85. Sammanfattning	85	85. Sammanfattning
86	86. Bakgrund	86	86. Bakgrund
87	87. Syfte och frågeställning	87	87. Syfte och frågeställning
88	88. Metod	88	88. Metod
89	89. Resultat	89	89. Resultat
90	90. Diskussion	90	90. Diskussion
91	91. Slutsatser	91	91. Slutsatser
92	92. Referenser	92	92. Referenser
93	93. Bilagor	93	93. Bilagor
94	94. Sammanfattning	94	94. Sammanfattning
95	95. Översikt över avsnitten	95	95. Översikt över avsnitten
96	96. Förord	96	96. Förord
97	97. Sammanfattning	97	97. Sammanfattning
98	98. Bakgrund	98	98. Bakgrund
99	99. Syfte och frågeställning	99	99. Syfte och frågeställning
100	100. Metod	100	100. Metod
101	101. Resultat	101	101. Resultat
102	102. Diskussion	102	102. Diskussion
103	103. Slutsatser	103	103. Slutsatser
104	104. Referenser	104	104. Referenser
105	105. Bilagor	105	105. Bilagor
106	106. Sammanfattning	106	106. Sammanfattning
107	107. Översikt över avsnitten	107	107. Översikt över avsnitten
108	108. Förord	108	108. Förord
109	109. Sammanfattning	109	109. Sammanfattning
110	110. Bakgrund	110	110. Bakgrund
111	111. Syfte och frågeställning	111	111. Syfte och frågeställning
112	112. Metod	112	112. Metod
113	113. Resultat	113	113. Resultat
114	114. Diskussion	114	114. Diskussion
115	115. Slutsatser	115	115. Slutsatser
116	116. Referenser	116	116. Referenser
117	117. Bilagor	117	117. Bilagor
118	118. Sammanfattning	118	118. Sammanfattning
119	119. Översikt över avsnitten	119	119. Översikt över avsnitten
120	120. Förord	120	120. Förord
121	121. Sammanfattning	121	121. Sammanfattning
122	122. Bakgrund	122	122. Bakgrund
123	123. Syfte och frågeställning	123	123. Syfte och frågeställning
124	124. Metod	124	124. Metod
125	125. Resultat	125	125. Resultat
126	126. Diskussion	126	126. Diskussion
127	127. Slutsatser	127	127. Slutsatser
128	128. Referenser	128	128. Referenser
129	129. Bilagor	129	129. Bilagor
130	130. Sammanfattning	130	130. Sammanfattning
131	131. Översikt över avsnitten	131	131. Översikt över avsnitten
132	132. Förord	132	132. Förord
133	133. Sammanfattning	133	133. Sammanfattning
134	134. Bakgrund	134	134. Bakgrund
135	135. Syfte och frågeställning	135	135. Syfte och frågeställning
136	136. Metod	136	136. Metod
137	137. Resultat	137	137. Resultat
138	138. Diskussion	138	138. Diskussion
139	139. Slutsatser	139	139. Slutsatser
140	140. Referenser	140	140. Referenser
141	141. Bilagor	141	141. Bilagor
142	142. Sammanfattning	142	142. Sammanfattning
143	143. Översikt över avsnitten	143	143. Översikt över avsnitten
144	144. Förord	144	144. Förord
145	145. Sammanfattning	145	145. Sammanfattning
146	146. Bakgrund	146	146. Bakgrund
147	147. Syfte och frågeställning	147	147. Syfte och frågeställning
148	148. Metod	148	148. Metod
149	149. Resultat	149	149. Resultat
150	150. Diskussion	150	150. Diskussion
151	151. Slutsatser	151	151. Slutsatser
152	152. Referenser	152	152. Referenser
153	153. Bilagor	153	153. Bilagor
154	154. Sammanfattning	154	154. Sammanfattning
155	155. Översikt över avsnitten	155	155. Översikt över avsnitten
156	156. Förord	156	156. Förord
157	157. Sammanfattning	157	157. Sammanfattning
158	158. Bakgrund	158	158. Bakgrund
159	159. Syfte och frågeställning	159	159. Syfte och frågeställning
160	160. Metod	160	160. Metod
161	161. Resultat	161	161. Resultat
162	162. Diskussion	162	162. Diskussion
163	163. Slutsatser	163	163. Slutsatser
164	164. Referenser	164	164. Referenser
165	165. Bilagor	165	165. Bilagor
166	166. Sammanfattning	166	166. Sammanfattning
167	167. Översikt över avsnitten	167	167. Översikt över avsnitten
168	168. Förord	168	168. Förord
169	169. Sammanfattning	169	169. Sammanfattning
170	170. Bakgrund	170	170. Bakgrund
171	171. Syfte och frågeställning	171	171. Syfte och frågeställning
172	172. Metod	172	172. Metod
173	173. Resultat	173	173. Resultat
174	174. Diskussion	174	174. Diskussion
175	175. Slutsatser	175	175. Slutsatser
176	176. Referenser	176	176. Referenser
177	177. Bilagor	177	177. Bilagor
178	178. Sammanfattning	178	178. Sammanfattning
179	179. Översikt över avsnitten	179	179. Översikt över avsnitten
180	180. Förord	180	180. Förord
181	181. Sammanfattning	181	181. Sammanfattning
182	182. Bakgrund	182	182. Bakgrund
183	183. Syfte och frågeställning	183	183. Syfte och frågeställning
184	184. Metod	184	184. Metod
185	185. Resultat	185	185. Resultat
186	186. Diskussion	186	186. Diskussion
187	187. Slutsatser	187	187. Slutsatser
188	188. Referenser	188	188. Referenser
189	189. Bilagor	189	189. Bilagor
190	190. Sammanfattning	190	190. Sammanfattning
191	191. Översikt över avsnitten	191	191. Översikt över avsnitten
192	192. Förord	192	192. Förord
193	193. Sammanfattning	193	193. Sammanfattning
194	194. Bakgrund	194	194. Bakgrund
195	195. Syfte och frågeställning	195	195. Syfte och frågeställning
196	196. Metod	196	196. Metod
197	197. Resultat	197	197. Resultat
198	198. Diskussion	198	198. Diskussion
199	199. Slutsatser	199	199. Slutsatser
200	200. Referenser	200	200. Referenser

1 Inledning

1. Utredningens syfte

På uppdrag av Kgl Finansdepartementet redovisas i föreliggande rapport resultaten av de beräkningar och bedömningar rörande varuhandelns utveckling under första hälften av 70-talet som utförts inom Handels Utredningsinstitut.

Syftet härmed har varit att kartlägga de sannolika utvecklingstendenserna inom detalj- och partihandeln, med särskilt intresse riktat på de resursanspråk vad gäller arbetskraft och kapital, som dessa näringsgrenar har för den aktuella perioden.

2. Begreppet varuhandel

Till varuhandel räknas parti- och detaljhandel. Varudistributiva uppgifter utföres emellertid förutom av parti- och detaljhandelsföretag också av vissa fabrikantföretag och, inte att förglömma, också av hushållen. Förutom den fysiska varuhanteringen omfattar varudistributionen en mängd andra funktioner, t. ex. marknadsföring, kreditgivning, varuinformation m.m.

Det traditionella distributionsmönstret kan beskrivas på följande sätt. Fabrikanten levererar varor till grossisten som sammanställer och lagrar ett sortiment härrörande från ett flertal olika producenter. Grossisten leverera i sin tur varor till ett stort antal detaljister och konsumenterna svarar för distributionsledet från butikerna. I många fall sker

dock varudistributionen på annat sätt. Atskilliga produkter levereras således direkt från fabrikant till detaljist. Det kan också hända att detaljistledet överhoppas, t. ex. vid leveranser till storhushåll (restauranger, institutioner o. dyl.). Slutligen sker en betydande del av varudistributionen i form av leveranser av producentvaror från fabrikant- eller grossistlager direkt till förbrukaren.

I denna rapport behandlas utvecklingstendenserna för företag med huvudsaklig inriktning på varuhandelsverksamhet. Parti- och detaljhandelsfunktioner som t. ex. ingår i producerande företags verksamhet inräknas således inte, såvida de inte fullgöres av organisatoriskt fristående enheter.

3. Målpopulation

Den ideala målpopulationen för föreliggande studie kan sägas omfatta samtliga arbetsställen inom ekonomin där detalj- eller partihandelsfunktioner utövas. Detta innebär sålunda att i varuhandelsbegreppet skulle inkluderas all överföring av varor från producent till konsument däri inbegripet även den distribution som sker mellan skilda produktions- och distributionsled. En sådan population ställer sig dock mycket svår att i praktiken definiera och avgränsa från industrisektorn. Av utredningstekniska skäl har således populationen i de enkäter som ligger till grund för undersökningen begränsats att omfatta endast företag vilkas *huvud-*

sakliga verksamhet avser parti- eller detaljhandel.

4. Företagsurval

För förevarande syfte har såsom *urvalsram* för företagsenkäterna använts SCB:s register över handelsföretag med anställd personal (FÖR). Denna begränsning är betydelsefull speciellt för en så utpräglad småföretagsbransch som detaljhandeln och innebär att ca 28 000 företag utan anställda utesluts ur enkäten. Det bör dock (vilket närmare kommenteras nedan i samband med resultatredovisningen) ihågkommas att dessa mindre företag svarar för en relativt ringa andel av den samlade omsättningsvolymen.

För att uppnå en så hög täckningsgrad som möjligt av den totala varuhandeln slym har de i FÖR ingående företagen stratifierats i storleksklasser efter det totala antalet årsanställda i rörelsen. Härfter har med för olika strata varierande urvalssannolikheter dragits ett urval omfattande totalt 795 partihandels- och 1 495 detaljhandelsföretag. I urvalet ingår härvid samtliga partiföretag med mer än 100 och samtliga detalj företag med mer än 50 anställda. Andelen utvalda i förhållande till det totala antalet företag i respektive stratum sjunker härfter ju lägre storleksgrupper urvalet avser.

Fördelningen av population och urval i storleksstrata framgår av nedanstående tablå.

Inklusive de i urvalet ej ingående detaljistföretagen med mindre än en årsanställd omfattar registret sammanlagt 46 079 företag.

På grund av företagsregistrets administrativa anknytning till Riksförsäkringsverket är arbetsgivare redovisad enhet. Näringsgrupperingen efter antal årsanställda är baserad på den internationella näringsgrensstandarden (ISIC). På grund av eftersläpning i uppdateringen av FÖR saknas ett inte närmare känt antal under senare år nyetablerade företag.

5. Uppgiftsinsamling

Företagen har i samtliga fall postalt tillställts frågeformulär avseende såväl själva företagsenheten som inom varje företag befintligt verksamhetsställe. Dessutom har vissa företag och företagsgrupper blivit föremål för personliga intervjuer.

Uppgiftsinsamlingen har i huvudsak utförts under hösten 1969.

Svarsprocenten i olika strata varierar vilket antyder den skiftande planeringshorisont som företag av olika storleksordning har. Medan större företag som regel haft goda möjligheter till kvantifieringar av sin planerade verksamhet för de närmaste åren, har mindre företag, som i viss utsträckning är mer starkt beroende av förändringar i den yttre miljön, många gånger uttryckt stor ovisshet beträffande sin utveckling. Av inkomna svar framgick att registret innehöll ett stort antal företagsenheter som upphört fram till undersökningstidpunkten.

Det totala svarsresultatet uppgår till 1 323 företag av totalt 1 969 utvalda. De svarande detaljhandelsföretagen beräknas omfatta ca 80 % av den samlade omsättningen i detaljhandeln. Motsvarande siffra rörande parti-

Antal årsanställda	Partihandel		Detaljhandel	
	Population	Urval	Population	Urval
— 1			(4 713)	0
1— 2	6 720	84	17 000	85
3— 4			6 140	307
5— 9	1 900	95	4 320	432
10— 49	2 190	219	2 135	427
50— 99	400	80	105	105
100—199	195	195	76	76
200—499	93	93	31	31
500—	29	29	32	32
Summa	11 527	795	29 839	1 495

företagen kan ej anges då dennas totala omfattning av definitionsskäl inte kunnat anges.

Stora ansträngningar har gjorts för att få ett så högt svarsdeltagande som möjligt. Många av dem som inte lämnat ifyllda blanketter har meddelat att de inte anser sig ha möjlighet att göra någon meningsfull bedömning av framtidsutsikterna för företaget. I en del fall är uppenbarligen den ekonomiska situationen så prekär att man inte vet hur länge företaget skall kunna bestå. Några företag har meddelat att de är inbegripna i fusionsförhandlingar e. dyl. vilket omöjliggör en realistisk prognos. Åtskilliga företag, framför allt inom detaljhandeln, berörs av kommunala saneringsåtgärder, som kan komma att genomföras under prognosperioden. I många av dessa fall vet man inte med bestämdhet om rivningar m. m. kommer att äga rum före eller efter 1975. Särskilt de mindre företagen är också i regel dåligt informerade om förutsättningarna för sin fortsatta existens – kommer de att t. ex. kunna kvarstanna i ett ombyggt city med dess väsentligt högre hyresnivå eller kommer de att erbjudas ett alternativt affärsförhållande i annan del av staden och kommer de i så fall att acceptera detta osv.

Uppenbarligen är den företagsgrupp som av ovanstående skäl inte deltagit i enkäten i olika avseenden selektiv. Detta har man också sökt att beakta vid uppställandet av prognoserna.

6. Beräkningsmetodik

Inkomna svar har efter komplettering och kodning databehandlats. I samband härmed har företagen klassificerats dels på redovisningskategori och dels på bransch, efter sammansättningen av deras varusortiment.

Fördelningskriterier har härvid utgjorts av omsättningen respektive verksamhetstyp; företaget har hänförs till den verksamhetstyp som svarar för den huvudsakliga omsättningen. Detta har haft till följd ett betydande antal överföringar av företag i FÖR från parti- till detaljhandel och omvänt. Likaså har ett antal företag befunnits i huvudsak bedriva annan verksamhet än varuhandel

varför de avförts från bearbetningen.

Från populationen har härigenom avförts ca 2 200 enheter, vilkas verksamhet i huvudsak omfattades av annat än parti- och detaljhandel. Överföringen av företag från parti- till detaljhandel och omvänt uppgår efter ovanstående omfördelning till 2 200 respektive 350 enheter.

Olikheterna i fördelningskriterierna mellan FÖR (efter antal årsanställda) och ovan beskrivna (efter omsättning) har sannolikt förorsakat en icke obetydlig del av ovanstående minskning av antal varuhandelsföretag. Något underlag för en bedömning av det eventuella tillskott av enheter som skulle bli fallet vid en likartad analys av i FÖR:s övriga näringsgrenar ingående enheter finns ej.

Som basår för enkäten har använts år 1968. Med utgångspunkt häri har företagen angivit sina planer och bedömningar avseende åren 1970, 1972 och 1975.

Bearbetningen har, vad avser samtliga ingående variabler, som första steg innefattat en bestämning av den totala nivån 1968. I avsaknad av aktuell statistik över omsättning respektive antal enheter i såväl parti- som detaljhandeln har nivåerna 1968 bestämts via uppräkningsavseringar i enkäten erhållna svar samt därtill lagda uppskattningar avseende de mindre företagen som ej ingått i enkäten. Riktigheten i dessa skattningar har därefter testats mot 1963 års företagsräkning samt det material avseende förskjutningen i företagsstrukturen som samlats vid institutet avseende perioden 1960–1968. Resultatet av dessa bedömningar framgår av bilagetablernas utgångsvärden för 1968 samt av sammanfattningen i *tabell 1: 1*. Delpopulationerna i tabellen har följande in-
nebörd.

Enkätföretag

Under denna rubrik har angivits resultatet av det av företagen uppgivna antalet verksamhetsställen, summa omsättning samt antalet sysselsatta uppräknade med hänsyn till tillämpade urvalssannolikheter.

Tabell 1: 1. Uppräknade enkätvärden och övriga totaler 1968.

Variabel	Parti- resp. detaljhandel	Delpopulation			Summa
		Enkät-företag	Företag utan anställda	Företag med annan verksamhet	
<i>Antal verksamhetsställen</i>					
	Parti	9 023			
	Detalj	33 302	23 100	1 192	57 594
	Summa	42 325			
<i>Summa omsättning, milj. kr.</i>					
	Parti	52 432			
	Detalj	37 687	6 841	2 322	46 850
	Summa	90 119			
<i>Antal sysselsatta, 1 000-tal</i>					
	Parti	121			
	Detalj	224	110	10	344
	Summa	345			

Företag utan anställda

Till denna kategori räknas samtliga företag i parti- och detaljhandel vilka ej finns redovisade i centrala företagsregistret. I avsaknad av någon fortlöpande tillförlitlig redovisning av utvecklingen inom denna kategori sedan 1963 har omfattningen av antalet verksamhetsställen m. m. uppskattats efter samråd med bl. a. SCB.

Företag med annan verksamhet

Inom vissa företag med annan huvudsaklig inriktning än detaljhandel förekommer verksamhetsställen som är att hänföra till detaljhandel. Omfattningen av denna kategori har bestämts med ledning av inkomna enkätsvar.

1. Inledning

60-talet har inneburit en genomgripande omvandling av den svenska parti- och detaljhandeln. Förändringarna under detta decennium kommer också i större eller mindre utsträckning att prägla utvecklingen under 70-talet.

Någon sammanfattande kvantitativ beskrivning av de hittillsvarande strukturförändringarna inom handeln föreligger inte. I detta kapitel har därför sammanställts uppgifter från olika källor som belyser denna utvecklingsprocess. Ett försök har även gjorts att analysera de viktigare bakomliggande faktorerna eftersom dessa också kommer att påverka utvecklingen under 70-talet.

2. Totaluppgifter avseende perioden 1963–1968

I tabell 2:1 jämföres uppgifter från olika källor avseende antal verksamhetsställen, summa omsättning, produktion och antal sysselsatta för den totala parti- och detaljhandeln.

Den senaste totala företagsräkningen för handeln avser 1963 (HR 1963) och ger en detaljerad bild av varuhandelns dåvarande omfattning och sammansättning. Beträffande omsättningen inom den egentliga detaljhandeln redovisar Handelsns Utredningsinstitut (HUI) årligen en serie som baseras på nationalräkenskapernas uppgifter om den

totala privata konsumtionen, korrigerad för de poster som inte förmedlas av detaljhandeln, exempelvis bostäder, tjänster m. m.¹ Dessa omsättningsuppgifter anges såväl i löpande som fasta priser. För 1969 föreligger en totalberäkning av detaljhandelsförsäljningen genom Statistiska Centralbyråns (SCB) reviderade omsättningsstatistik. Beräkningar rörande varuhandelns totala produktionsutveckling, enligt »value added»-principen redovisas i *nationalräkenskaperna* till marknadspriser. Uppgifter om arbetskraften erhålles ur *de årliga arbetskraftsundersökningarna* (AKU). Dessa utföres av Statistiska Centralbyrån på basis av ett stickprov omfattande ca 3 promille av befolkningen.

Inom partihandeln fanns 1963 drygt 17 000 verksamhetsställen enligt handelsräkningens uppgifter. Någon senare totaluppgift föreligger inte, men en viss reducering av antalet lagerenheter torde ha ägt rum. Inom detaljhandeln har en betydande butiksnedläggning ägt rum under 60-talet; antalet beräknas ha minskat från 77 000 1963 med nästan en fjärdedel fram till 1968.

Handelsräkningen anger *totalomsättningen* 1963 till 53 miljarder kr. inom partihandeln och 32 miljarder kr. inom detaljhandeln. Den avsevärt högre siffran för partihandeln beror på att en stor del av dennas omsättning gäller producentvaror som alltså inte

¹ »Omsättning och butiksantal inom olika distributionsformer», P 4010:70.

Tabell 2: 1. Primära variabler avseende parti- och detaljhandel 1963—1968.

Variabel Källa	Parti- resp. detalj- handel	1963	1968 (1969)	Genomsnittlig årlig ökning/ minskning, %
<i>Antal verksamhetsställen</i>				
HR 1963 och HUI:s fram- skrivningar	Parti	17 154		
	Detalj	77 304	57 600	-5,7
	Summa	94 458		
<i>Summa omsättning, milj. kr.</i>				
a) HR 1963	Parti	53 205	.	.
	Detalj	32 144	.	.
	Summa	85 349	.	.
b) HUI:s serie	Detalj (egentl.)	26 089	35 997	6,7
	Detalj (egentl.)	26 089	30 518	3,2
c) HUI:s serie 1963 års priser	Detalj	.	46 130	.
d) SCB 1969	Detalj	.		
<i>Produktion, milj. kr.</i>				
Nationalräkenskaperna	Summa			
a) sektorproduktion löpande priser		22 010	35 244	9,9
b) sektorproduktion 1959 års priser		17 070	20 860	4,1
<i>Antal sysselsatta</i>				
AKU	Parti	116 700	156 100	6,0
	Detalj	410 900	360 300	-2,6
	Summa	527 600	516 400	-0,4

försäljes via detaljhandeln. HUI:s årliga omsättningsberäkningar gäller endast den egentliga detaljhandeln, dvs. exklusive bilar, bränsle, vin och sprit samt apoteksvaror. Den årliga försäljningsökningen 1963—1968 i enlighet härmed har uppgått till 6,65 % i löpande priser och 3,15 % i fasta priser.

Produktionstillväxten enligt nationalräkenskaperna har uppgått till drygt 4 % om året (fasta priser) för parti- och detaljhandel sammanlagt.

Antalet sysselsatta har ökat med 6 % per år inom parthandeln och minskat med 2,5 % inom detaljhandeln.

3. Omsättningsutvecklingen inom grosshandeln

Någon totalstatistik avseende parthandelns utveckling finns inte. Däremot redovisar Sveriges Grossistförbund årligen omsätt-

ningsuppgifter för de till förbundet anslutna medlemsföretagen. I tabell 2: 2 har gjorts en sammanställning baserad på denna statistik. Det bör observeras att förändringar i medlemsanslutningen påverkar jämförelserna varför uppgifterna anges i form av den procentuella förändringen jämfört med närmast föregående år vid identiska företag. En sammankedjning av de årliga förändringarna har utförts och resultaten redovisas i sista kolumnen.

Totalt sett har SGF-företagen i det närmaste fördubblat sin omsättning. Öknings-takten är emellertid mycket varierande i olika branscher. Textil- och beklädnadssektorn har således endast ökat med ca 50 %, medan exempelvis parthandeln med bilar och andra transportmedel ökat med närmare 170 %. Eftersom uppgifterna anges i löpande priser påverkas resultaten också av den prisutveckling som ägt rum inom respektive bransch.

Tabell 2: 2. Omsättningen inom olika grosshandelsbranscher 1969 samt förändringarna sedan 1961 (löpande priser).

Bransch	Omsättning 1969 milj. kr.	Ökning eller minskning jämfört med föregående år								Förändring 1961—1969, %
		1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	
Livsmedel	5 147	11,7	10,0	10,3	9,6	6,3	9,0	7,2	8,9	100,9
Textil och beklädnad	553	8,3	10,7	6,3	1,7	-2,5	5,1	4,5	5,2	46,0
Hushållsapparater o. järnmanufaktur ¹	1 301	6,3	11,3	15,4	7,5	11,4	4,8	9,0	7,6	101,0
Maskiner, instru- ment, verktyg o. dyl. ²	2 181	0,3	5,0	13,5	16,2	8,4	-1,7	8,9	14,4	84,4
Transportmedel m. m.	601	0	12,3	19,1	34,3	9,5	3,1	11,1	18,9	167,9
Byggnadsmaterial	6 508	-0,9	7,9	20,8	12,9	-1,0	-2,4	7,7	18,8	67,2
Bränsle och driv- medel	6 085	13,7	9,3	5,0	5,6	10,4	3,8	5,9	3,6	73,2
Papper	735	3,7	7,2	12,4	11,5	4,5	6,3	11,2	19,0	104,8
Radio, foto, fri- tidsartiklar o. dyl. ³	2 049	9,5	13,6	11,1	13,7	2,7	9,2	13,2	12,8	125,0
Kemikalier, kemisk- tekniska artiklar, läkemedel m. m.	2 891	6,9	4,8	16,2	9,7	6,2	6,4	11,2	13,6	103,8
Övriga branscher	7 189	10,0	10,4	11,1	13,6	11,7	6,4	7,0	15,1	124,3
Totalt	35 240	7,6	9,0	11,5	10,3	5,8	4,1	7,7	11,5	90,8

¹ T. o. m. 1965 omfattade branschen »Husgeråd och bosättningsartiklar».

² T. o. m. 1964 omfattade branschen »Maskiner, verktyg o. dyl.».

³ T. o. m. 1965 omfattade branschen »Instrument, foto, ur m. m.».

4. Detaljhandelsutvecklingen inom olika sektorer

Fram till mitten av 50-talet ökade butiksantalet varje år. Genom den nya konkurrens-lagstiftningen tilltog emellertid trycket från varuhus och andra storföretag, samtidigt som kundunderlaget för många butiker uttunnades som följd av utflyttningen. Speciellt drabbades *livsmedelsbutikerna*. 1960 nedlades ca 400 enskilda livsmedelsaffärer, men redan 1963 var antalet uppe i 1 200 enheter. Sedan dess har den årliga nedläggningen legat kring 1 000 per år. Också konsumentkooperationen har kraftigt reducerat sitt butiksbestånd. Sammanlagt har under 60-talet ca 12 000 livsmedelsheter upphört, av vilka flertalet varit förhållandevis små. Samtidigt har drygt 1 800 nya försäljningsenheter tillkommit. Dessa har nästan undantagslöst utformats som stora självbetjäningbutiker med ett fullständigt dagligvarusortiment.

Utvecklingen inom övriga branscher, den s. k. *fackhandeln*, har inte varit lika drastisk. Men också här har skett en utslagning av

mindre och olönsamma butiker, som bl. a. framgår av följande uppgifter, beräknade på basis av Statens Pris- och Kartellnämnds butiksregister.

Bransch	Butiks- antalets förändring 1965—1970
Varuhus	28,4%
Livsmedelshandel	-29,8%
Färghandel	-13,5%
Bosättningsaffärer	-8,8%
Beklädnadshandel	-7,8%
Skohandel m. m.	-0,1%
Bilhandel, cykel- och sportaffärer	-1,5%
Övriga branscher	-3,2%

Den näst livsmedelshandeln största branschen, textilhandeln, redovisar som synes också en inte oväsentlig nedgång i butiksantalet. Tendensen går dock inte endast i en riktning när det gäller denna och andra branscher. Nedläggningen drabbar i första hand det äldre butiksbeståndet framför allt i

Tabell 2: 3. Beräknad detaljhandelsomsättning inom olika distributionsformer 1963—1969.

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
<i>Milj. kr.</i>							
Konsumentföreningar	4 240	4 426	4 811	5 305	5 761	6 472	7 236
Mångfilialföretag	2 022	2 365	3 139	3 422	3 937	4 300	4 598
Producentföreningar	443	467	458	429	342	276	215
Expeditionshandel	700	730	720	730	730	730	685
Övriga distributionsformer	18 684	20 135	21 285	22 841	24 175	24 219	24 884
Summa	26 089	28 123	30 413	32 727	34 945	35 997	37 618
<i>Index 1963 = 100</i>							
Konsumentföreningar	100	104	113	125	136	153	171
Mångfilialföretag	100	117	155	169	195	213	227
Producentföreningar	100	105	103	97	77	62	49
Expeditionshandel	100	104	103	104	104	104	98
Övriga distributionsformer	100	108	114	122	129	130	133
Summa	100	108	117	125	134	138	144

samband med s. k. citysanering. Men i stället kommer nya försäljningsställen, oftast större enheter ingående i filialbildningar, men också »boutiquer» och andra mindre affärer, som kan klara sig genom stark specialisering.

Omsättning och butiksantal inom olika distributionsformer

HUI:s årliga strukturundersökningar visar utvecklingen 1963—1969 för skilda företagsformer inom detaljhandeln. *Tabell 2: 3* innehåller omsättningsuppgifter i kronor samt motsvarande data i indexform med 1963 = 100.

Den kraftigaste omsättningsökningen redovisar mångfilialföretagen som mer än fördubblat sin försäljning under perioden. För konsumentkooperationen är ökningen drygt 70 %. Gruppen »Övriga distributionsformer», dvs. vad som i dagligt tal kallas »enskild detaljhandel» svarar för ca två tredjedelar av hela detaljhandels omsättning och redovisar en ökning med 33 % under perioden.

Varuhusutvecklingen

Totalantalet varuhus 1969 uppgick till 380. Därav tillhörde 350 de tre varuhuskedjorna Domus, Epa och Tempo. Utvecklingen 1963—1969 framgår av *tabell 2: 4*.

KF-varuhuset har tredubblat sin omsättning under perioden medan de båda övriga företagen ungefär fördubblat sin omsättning. Denna kraftiga expansion inom varuhussektorn beror till stor del på etablering av nya försäljningsenheter.

Övriga utvecklingstendenser

Som tidigare nämnts har den nyetablering som skett i detaljhandeln under 60-talet framför allt skett i form av större enheter. Distributionsformerna har dessutom förändrats i en mängd avseenden.

Livsmedelshandelns allivsbutiker har successivt ersatt de små specialbutikerna för specierier, för bröd och mjölk och för kött och charkuterier. Butikerna saluför, som framgår av namnet, ett brett och komplett livsmedelssortiment. De större enheterna har därutöver ett tämligen stort sortiment av dagligvaror från andra branscher, såsom pappersvaror, rengöringsmedel, hygienpreparat, strumpor, tidningar, tobak och vissa husgeråd. Denna del av sortimentet är begränsad till ofta efterfrågade artiklar. De större enheterna är främst lokaliserade till tätorternas centrala delar eller till nya stora bostadsområden. Fullt genomförd självbetjäning tillämpas i regel.

Varuhuskedjorna har tyngdpunkten i sortimentet lagd på dagligvaror i vid bemärkel-

Tabell 2: 4. Kedjevaruhusen 1963—1969.

	KF-varu- husen (Domus m. fl.)	Turitz (Epa)	Åhlén & Holm (Tempo)	Summa
<i>Antal varuhus</i>				
1963	101	88	59	248
1964	114	94	63	271
1965	128	101	67	296
1966	133	103	75	311
1967	141	103	78	322
1968	146	104	80	330
1969	156	112	82	350
<i>Total omsättning, milj. kr.</i>				
1963	1 002	837	845	2 684
1964	1 283	986	972	3 241
1965	1 626	1 148	1 157	3 931
1966	1 945	1 302	1 330	4 577
1967	2 330	1 434	1 423	5 187
1968	2 806	1 504	1 479	5 789
1969	3 178	1 666	1 603	6 447

se. Inom dessa varuområden koncentreras intresset på de mest högfrekventa produktvarianterna.

Under senare år har kedjevaruhusen expanderat starkt inom dagligvarusektorn och inrymt stora livsmedelsavdelningar med ett i allmänhet mycket omfattande sortiment. Kedjevaruhusen har framför allt utnyttjat priset som konkurrensmedel. Genom att koncentrera sortimentet till högfrekventa standardvaror har det oftast varit möjligt för varuhusen att hålla lägre priser än respektive fackhandelsbransch som i regel tillämpat generella påslag. Fackhandeln har emellertid efter hand ändrat sin priskalkylering för att möta konkurrensen och börjat tillämpa lägre kalkyler för standardvaror än för specialvaror. Lokaliseringen är utpräglad tätortsorienterad med tonvikt på centrala shoppinglägen inom dessa. Utvecklingen går mot allt högre grad av självbetjäning.

Rabattvaruhus och stormarknader har i princip samma sortimentsinriktning som kedjevaruhusen, brett och grunt sortiment av icke-livsmedel och fullt utbyggda livsmedelsavdelningar. Lokalerne är relativt enkla och självbetjäningen är konsekvent genomförd. Lågprisprofilen är starkt markerad. Lokalisering i anslutning till städernas stora infartsleder är vidare ett kännetecken. Låg-

prisvaruhus för möbler, hemutrustning och hushållskapitalvaror har etablerats och flera är under byggnad. Även här är det fråga om externa lägen och omfattande självbetjäning, men sortimentet kan genom enheternas storlek hållas stort, även om man i allmänhet söker inrikta sortimentet på produktvarianter med hög efterfrågan.

Postorderhandeln är även en sortimentsbred distributionsform, ofta med inriktning på standardvaror i låg- och mellanprisklassen. Sortimentet omfattar till stor del textil- och beklädnadsvaror, hushållsvaror, hemapparater och leksaker. Postorderhandeln har uppvisat en viss relativ ökning under senare år och dess andel av detaljhandelsmarknaden beräknas ligga vid 2 %.

Kioskhandeln har successivt vidgat sitt sortiment och saluför förutom tidskrifter, tobak, frukt och konfektyr även ett växande urval dagligvaror. Lokaliseringen till trafikknutar har utökats med lägen inom större bostadsområden. Kioskhandeln kan beräknas ha 5–6 % av detaljhandelns försäljning. Distributionsformen har goda expansionsmöjligheter, bl. a. genom närhetsfunktionen.

Fackhandeln, varmed avses specialvaruhandeln för sällanköpsvaror, har under senare år påverkats i sin struktur i allt större utsträckning och anpassningar har också här

genomförts. En utveckling mot större enheter är märkbar. Genom integration bildas stora företag vilka spelar en alltmer framträdande roll. Kraven på tätortslokalisering i anknytning till butiker med kompletära sortiment gör sig samtidigt alltmer gällande. Som framgått drabbas viss del av fackhandeln av stagnation, och butiksnedläggelser börjar förekomma i större utsträckning än tidigare. Många fackhandelsbutiker har dock genom stark specialisering kunnat hävda sig väl i konkurrensen med storföretagen.

5. De bakomliggande faktorerna

Handelns omvandling utgör inte någon endogen process utan är i väsentliga hänseenden resultatet av en anpassning till olika yttre förändringar. Detaljhandeln är således i hög grad kundstyrd, dvs. den måste rätta sig efter konsumenternas preferenser och köpbehoven. Det är visserligen sant att handel och industri med reklamens hjälp kan påverka konsumenterna. Detta är emellertid i huvudsak en inverkan på kort sikt. I det långa loppet måste man inom näringslivet styra sitt utbud av varor och tjänster med hänsyn till kundernas önskemål om man skall få avsättning för sina varor. Av stor betydelse i detta sammanhang är *var* konsumenten är bosatt. Som framgår av nedanstående tabell ökar den andel av befolkningen som bor i de större och expansiva orterna (regioncentra) medan övriga tätorter och glesbygdens andelar går tillbaka.

Befolkningsfördelning efter bebyggelsestyp.

	1950	1965	1980 (prognos)
Regioncentra	38 %	46 %	58 %
Övriga tätorter	23 %	28 %	24 %
Glesbygd	39 %	26 %	18 %
Summa	100 %	100 %	100 %

Mellan 1965 och 1980 beräknas glesbygdens befolkning minska med 600 000 personer och de mindre tätorternas med nära 300 000. Det betyder motsvarande nedgång

av kundunderlaget för detaljhandeln på dessa orter. Många butiker måste alltså enbart på grund av befolkningsminskningen slå igen. Visserligen ökar de redan stora orternas folkmängd inte oväsentligt – vilket leder till ett nyetableringsbehov. Men genom att de nyetablerade försäljningsenheterna är mångdubbelt större än de som nedlägges är nettotillskottet av butiker tämligen litet.

Avgörande för handelns utveckling är också *hur mycket* konsumenterna köper. Nedan anges några av Handels Utredningsinstitut beräknade exempel på konsumtionsökningen per år och capita fram till 1980 för olika varuområden.

Fotoartiklar	6,2 %
Möbler	4,5 %
Blommor	3,7 %
Livsmedel	1,7 %

Svenska folket konsumerar *livsmedel* för drygt 20 miljarder kr. per år, vilket motsvarar 2 585 kr. per person. Samtidigt som folkmängden ökar stiger också percapitakonsumtionen. Visserligen ökar inte kaloriintaget, men konsumtionen förskjuts successivt från råvaror och basprodukter mot allt mera förädlade och färdigberedda livsmedel, vilket ökar konsumtionsvärdet. I genomsnitt beräknas percapitakonsumtionen av livsmedel öka med 1,7 % per år under 70-talet.

Hela livsmedelskonsumtionen passerar inte genom livsmedelshandeln. Av den totala livsmedelskonsumtionen går 2,5 miljarder eller 12 % via storhushåll av olika slag, såsom restauranger, kaféer, personalmatsalar, skolbispisningar och andra offentliga institutioner. Storhushållens andel beräknas under 70-talet överstiga 15 %. Ökningstakten påverkas dock av den utveckling mot försäljning av portionsmat och färdiglagad mat som sker i livsmedelshandeln.

Butiker som säljer varor med stark efterfrågeökning har givetvis större expansionsmöjligheter än de som har varor med låg konsumtionsökning i sitt sortiment. Vid stigande inkomster ökar konsumenterna t. ex. sina livsmedelsinköp relativt litet. En del livsmedelsbutiker har emellertid ändå lyckats

öka sin omsättning kraftigt, vilket delvis kan ha berott på att de utökade sortimentet med andra varor. Naturligtvis spelar också konkurrensläget stor roll för expansomöjligheterna.

Det föreligger en tydlig tendens hos konsumenterna att vilja minska tiden för inköp och tillredning av livsmedel, vilket bl. a. sammanhänger med den ökade förvärvsverksamheten bland kvinnorna. Många föredrar därför att handla i affärer med ett fullständigt varusortiment, däribland halvfabricerade eller färdiga maträtter. Denna *förskjutning i köpvanorna* har särskilt favoriserat de stora snabbköpsbutikerna och de moderna varuhusen, medan vissa ensidigt sorterade affärer ofta fått minskad omsättning.

Genom *bilismens utbredning* är konsumenten inte längre lika bunden till det lokala inköpsstället. Hon kan välja en mera avlägset belägen butik om hon finner fördelar i form av bättre varor, lägre priser, större sortiment etc. Detta har bl. a. utnyttjats av de s. k. »stormarknaderna» i städernas yttre områden. Genom att erbjuda stora parkeringsutrymmen vänder de sig framför allt till de bilburna kunderna.

Ytterligare faktorer som påverkat strukturutvecklingen inom varuhandeln är *myndigheternas* ingripanden genom lagstiftning eller på annat sätt. De viktigaste faktorerna härför berörs nedan.

Genom tillkomsten av 1953 års »lag om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet» förbjöds den tidigare allmänt förekommande bruttoprissättningen, dvs. det system där en fabrikant eller importör fastställde det pris som detaljhandeln skulle ta för varan vid försäljning till konsument. Som följd av bruttoprisförbudet skapades den rörlighet i prissättningen, som varit en väsentlig förutsättning för utvecklingen av nya distributionsformer. Genom konkurrensbegränsningslagstiftningen ges myndigheterna också möjlighet till ingripande mot vissa former av leveransvägran, vilket särskilt haft betydelse för tillkomsten av s. k. lågpriskanaler.

Även i andra hänseenden kan myndigheternas åtgärder påverka handelns strukturutveckling. Främst bör nämnas den planering av detaljhandeln i samband med saneringsåtgärder och utbyggnaden av nya bostadsområden, som begränsar butiker och/eller koncentrerar dessa till särskilda centra.

6. Specialundersökning av detaljhandelsutvecklingen i fyra städer

För att mera ingående belysa de strukturförändringar som ägt rum har fyra »typorter» uttagits och butiksutvecklingen 1963–1969 registrerats i specialundersökningar på platsen. Undersökningens uppläggning och resultat redovisas närmare i *appendix*. Ett sammandrag av resultaten följer nedan.

De städer som uttagits för undersökningen är

Kristianstad	(42 500 inv.)
Umeå	(53 100 inv.)
Västerås	(110 500 inv.)
Örebro	(89 100 inv.)

Städerna skiljer sig förutom till sin storlek av att ombyggnaden av centrumkärnan befinner sig i olika stadier. I Västerås har city till stor del sanerats och en modern köpmiljö etablerats. I Örebro och Umeå har ombyggnaden påbörjats medan Kristianstad ännu så länge endast punktsanerats i avvaktan på att den nya centrumplanen skall bli färdig.

Såväl Västerås som Örebro har på senare år fått externa varuhusanläggningar (stormarknader) som konkurrerar med innerstadens detaljhandel.

Både Umeå och Västerås har uppvisat kraftig *befolkningsökning* under perioden, vilket ökat köpkraften och möjliggjort en nettoökning av antalet butiker. Denna ökning faller dock helt på fackhandelsbranscherna, särskilt hemvaru- och andra specialbranscher. Dagligvarusektorn visar genomgående butiksminskningar; störst i Örebro stad. Antalet varuhus i de fyra städerna har ökat från 10 1963 till 19 1969, dvs. i det närmaste en fördubbling – etableringen av stormarknader och moderniseringen av varuhusbeståndet i övrigt har dock inneburit en ökning av varuhuspotentialen som är väsentligt större än antalssiffrorna antyder.

I *tabell 2:5* återges butiksförändringarna inom de större branschgrupper som detaljhandeln uppdelats i.

Medan alltså dagligvaruhandeln (som här även inbegriper tobakshandel) genomgående

Tabell 2: 5. Nettoförändringarna i butiksantalet.

	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Dagligvaruhandel</i>				
Antal butiker 1963	87	69	191	285
Antal butiker 1969	75	62	166	195
Ökning/minskning	-14%	-10%	-13%	-32%
<i>Beklädnadshandel</i>				
Antal butiker 1963	71	56	103	193
Antal butiker 1969	69	60	120	177
Ökning/minskning	-3%	7%	17%	-8%
<i>Hemvaruhandel</i>				
Antal butiker 1963	41	32	56	128
Antal butiker 1969	43	47	84	110
Ökning/minskning	5%	47%	50%	-14%
<i>Övriga branscher</i>				
Antal butiker 1963	34	48	66	134
Antal butiker 1969	44	67	92	139
Ökning/minskning	30%	40%	39%	4%
<i>Varuhus</i>				
Antal butiker 1963	2	2	3	3
Antal butiker 1969	3	3	7	6
Ökning/minskning	50%	50%	133%	100%

uppvisar butiksminskningar är förhållandena mera skiftande i andra branscher. Antalet beklädnadsbutiker, som i allmänhet minskar, har kunnat öka i städer med stark folkökning som Umeå och Västerås. Starkt expansiva sektorer såsom hemvarubranscherna och vissa andra fackhandelsbranscher visar också i de flesta fall ökat butiksantal. Detta är anmärkningsvärt mot bakgrund av den kraftiga varuhusetablering som samtidigt ägt rum.

Detaljhandeln i de fyra städerna har under perioden undergått en omlokalisering. I allmänhet har butiksbeståndet i den egentliga stadskärnan (city) förstärkts, medan övrig innerstad »tappat» butiker. I Västerås har dock expansionen varit så stark att också butiksbeståndet utanför egentliga city kunnat utbyggas. Örebro utmärkes under perioden av en kraftig reducering av butiksantalet inom samtliga områden.

Butiksökningen i innerstäderna har ägt rum trots en minskning av antalet boende. Detta tyder på att innerstadsbutikerna i växande utsträckning kunnat hämta kunder

från övriga stadsdelar och omgivande regioner.

Butikstätheten i innerstaden, mätt genom antal butiker per 1 000 invånare, har således ökat kraftigt inom flertalet fackhandelsbutiker men förblivit i stort sett oförändrad inom dagligvarusektorn. I ytterområdena är det främst dagligvarubranscherna som uppvisat en nedgång i butikstätheten.

Det bör observeras att bakom de redovisade ökningarna eller minskningarna av butiksantalet oftast ligger betydande bruttoförändringar i beståndet. Även inom branscher på stark tillbakagång förekommer nyetableringar liksom det inom expansiva sektorer sker nedläggningar. Butiksörligheten i de fyra städerna är så stor att innerstadsbutikerna i genomsnitt kvarstår oförändrade i blott 7-10 år och för affärerna i ytterområdena sker förändringarna ännu snabbare. Med »förändring» avses här nedläggning, nyetablering eller branschbyte.

Även om de fyra städerna företer vissa gemensamma drag i fråga om detaljhandelsutvecklingen skiljer de sig dock på åtskilliga

punkter som en följd av de olika förutsättningar som är för handen. I många av våra städer pågår f. n. en omvandlingsprocess av samma typ som ägt eller äger rum i de här studerade orterna. Detta kommer att direkt påverka detaljhandelsstrukturen. De här behandlade städerna är dock centralorter med delvis mycket stark expansionkraft. I det stora flertalet mindre städer och tätorter är läget ofta helt annorlunda. Ett stort antal butiker har en stagnerande utveckling och antalet nedläggningar kommer därför rimligen att bli betydande.

I detta kapitel presenteras vissa kalkyler rörande de sannolika förändringarna i antalet verksamhetsställen och omsättning fram till 1975. Beräkningarna bygger dels på uppgifterna i den företagsenkät som genomförts, dels på specialstudier och bedömningar från annat tillgängligt material.

Först redovisas prognosens förutsättningar och beräkningsalternativ.

1. Prognosförutsättningar

För *detaljhandelsprognosen* gäller vissa grundförutsättningar. Dessa har sedan i de olika beräkningsalternativen delvis varierats och kompletterats.

För den del av populationen som ingår i företagsenkäten, dvs. företag med minst en person heltidsanställd, har huvudförutsättningen varit att antal verksamhetsställen och summa omsättning kommer att utveckla sig i enlighet med de planer och förväntningar som redovisats i enkäten. Företag ingående i enkäten som inte ansett sig kunna uppge den sannolika tillväxttakten har förutsetts öka sin omsättning lika mycket som den beräknade konsumtionsutvecklingen inom resp varuområde. Vad slutligen de företag beträffar som inte ingår i företagsenkäten, dvs. de s. k. familjebutikerna, har antagits att någon förändring av omsättningsvolymen inte kommer att inträffa fram till 1975 för de försäljningsställen som då finns kvar.

Enkätföretagen redovisar av naturliga skäl

endast förändringar i butiksantalet vid bestående företag. Därtill får man dock räkna med en inte oväsentlig butiksminskning i samband med nedläggning av företag. Det har ansetts att flertalet av de faktorer som inverkat på strukturutvecklingen under 60-talet kommer att utöva ett ungefär lika stort inflytande fram till 1975.

Uppgifter från *dagligvaruhandeln* (exkl. konsumentkooperationen) 1963–1969 visar att det årliga antalet nedläggningar i procent av det vid varje års början befintliga butiksantalet med vissa variationer hållit sig kring siffran 7%. Antalet nyetableringar har däremot varit relativt oförändrat i absoluta tal räknat – drygt 100 butiker per år. Dessa tal har också legat till grund för prognosen fram till 1975. Inom övrig *detaljhandel* förekommer också en nettominskning, men av mindre omfattning. Strukturrationiseringen inom vissa branscher balanseras delvis av en livlig etableringsverksamhet på andra håll.

Butiksantalets minskning beror normalt huvudsakligen på externa faktorer, t. ex. befolkningsomflyttning, citysanering, utökning av sortimentet etc. och bör därför ligga på en relativt konstant nivå under de närmaste åren. Denna trend kan emellertid brytas om väsentliga förändringar inträffar i konkurrenssituationen. Om etableringen av storkedjor, varuhus och andra storföretagsformer ökar, åstadkommes ett intäktsbortfall för övrig detaljhandel, vilket accelererar nedläggningstakten. Om å andra sidan förekomsten av t. ex. investeringsavgifter och kreditrestriktioner bromsar storföretagens ut-

veckling kommer detta att dämpa utslagningen av mindre enheter. I de alternativa prognosberäkningarna som redovisas längre fram diskuteras dessa möjligheter.

Konsumenternas efterfrågan på de varor och tjänster som detaljhandeln tillhandahåller begränsar givetvis den försäljning som kan uppnås. Genom jämförelse med förefintliga konsumtionsprognoser för de varor som passerar detaljhandeln är det möjligt att pröva omsättningsprognosens trovärdighet.

Enligt HUI:s beräkningar uppgår den »detaljhandelsinriktade» konsumtionen för närvarande till ca 60 % av den totala privata konsumtionen. Av betydelse för detaljhandels framtida utveckling är bl. a. följande frågeställningar:

a) Hur snabbt ökar efterfrågan på detaljhandels varor jämfört med övrig konsumtion?

b) Kommer en breddning av det utbud av varor (och tjänster), som detaljhandeln f. n. har, att medföra ett större innehåll i den »detaljhandelsinriktade» konsumtionsandelen än f. n.? Kommer exempelvis försäkringstjänster o. dyl. att tillföras denna del av konsumtionen?

c) Hur stor del av den »detaljhandelsinriktade» konsumtionen kommer verkligen att passera detaljhandeln? Vilken betydelse har exempelvis konsumtionen av livsmedel via storkök etc.?

Konsistensprövningar av omsättningsprognosen har baserats på utvecklingstrenderna för de varor som f. n. saluförs av detaljhandeln (jfr a). Däremot har något kvantitativt underlag för beräkningar av de under b) och c) nämnda effekterna inte kunnat erhållas.

Beträffande *partihandelsprognosen* har de av enkätföretagen redovisade utvecklingsplanerna accepterats som underlag för prognosen. Något material för en direkt konsistensprövning av samma typ som för detaljhandelsprognosen har inte förelagat.

2. Skattning av detaljhandelsomsättningen 1975

Som basår har som tidigare nämnts valts förhållandena under 1968. Vid beräkningen av den totala omsättningen detta år har utgångspunkten varit de uppräknade värdena för de i enkäten ingående företagen. Härtill har lagts en skattad total för de ej av enkäten berörda detaljhandelsföretagen. Ytterligare har till detaljhandelsomsättningen förts den detaljomsättning som uppgivits förekomma i företag med annan huvudsaklig verksamhet än detaljhandel. På liknande sätt har även partihandels total tillförts viss omsättningsvolym. Den omsättning som avses i beräkningen gäller *detaljhandelsomsättning* resp. *partihandelsomsättning*, till skillnad från *totalomsättningen* i resp. kategorier.

Innehållet av detta kan illustreras med förhållandena inom de *undersökta* detaljhandelsföretagen där omsättningen förhöll sig i enlighet med nedanstående tablå 1968.

	Skattad totalomsättning 1968 milj. kr.	Därav detaljhandelsomsättning milj. kr.
Egentlig detaljhandel	27 903	27 359
Övrig detaljhandel	11 502	10 327

Skillnaden mellan totalomsättning och detaljhandelsomsättning utgörs som regel av partiförsäljning samt reparations- och serviceverksamheter i anknytning till detaljhandelsrörelse.

Beräkningen av omsättningen 1968 baserad på enkätuppgifter och övrigt material (jfr tabell 1: 1) leder till en totalsumma för detaljhandeln av 46 850 milj. kr. Därav beräknas 34 200 milj. motsvara omsättningen 1968 inom den egentliga detaljhandeln, dvs. exkl. handeln med bilar, bensin, vin och sprit. I det följande diskuteras först prognosen för 1975 för den egentliga detaljhandeln. Samtliga värden är uttryckta i 1969 års priser. Bestämningen av den sannolika omsättningen inom egentlig detaljhandel 1975 har företagits på olika »skattnings-

nivåer» baserade på olika prognosförutsättningar.

Skattningsnivå 0

De s. k. enkätföretagen (företag som lämnat tillväxtuppgifter i enkäten) har förutsetts kunna uppnå de omsättningsmål 1975 som de redovisat. Beträffande bortfallsföretagen (ej svarande i enkäten) har antagits att samma tillväxttakt som för enkätföretagen kommer att uppnås inom resp. företagskategori (varuhus, dagligvaruhandel etc.). Däremot antages familjeföretagen (utan anställda) kunna hålla en oförändrad omsättningsvolym.

Någon nedläggning av butiker utöver den som redovisats i företagsenkäten har inte förutsatts. Detta beräkningssätt leder till en omsättningssumma 1975 av 47 520 milj. kr. – Denna skattningsnivå ligger dock med all sannolikhet över den detaljhandelsomsättning som är möjlig att uppnå 1975. Det är nämligen troligt att en del av de företag som avstått från att medverka i enkäten gjort detta beroende på en stagnerande utveckling och allmän osäkerhet om de framtida utsikterna. Vidare är det orealistiskt att tänka sig att företagsnedläggningar helt skall kunna undvikas eller åtminstone uppvägas genom etablering av nya företag.

Skattningsnivå 1

I förhållande till skattningsnivå 0 har den förändringen införts att bortfallsföretagens omsättning antagits utvecklas i takt med konsumtionsprognosen för resp. varuområden. Enligt detta alternativ erhålles en totalomsättning 1975 av 46 370 milj. kr., dvs. 1 150 milj. kr. lägre än skattningsnivå 0. – Denna prognos torde ge en mera realistisk bild av de bestående företagens expansionsförmåga men tar inte i beaktande den företagsnedläggning som kan inträffa.

Skattningsnivå 2

Samma förutsättningar som i nivå 1 men med reducering på grund av ett väntat om-

sättningsbortfall genom nedläggningar av familjebutiker. Nedläggningen inom denna kategori före 1968 har beräknats till 3,6 % per år netto. Det finns skäl som talar för att den relativa nedläggningen bland familjebutikerna är förhållandevis konstant. I hög grad är det nämligen »automatiska» faktorer som styr denna utveckling, främst generationsväxlingarna bland detaljisterna men även avflyttningen från glesbygds- och andra områden. Skattningsnivå 2 innehåller därför utöver de förut nämnda förutsättningarna ett antagande om fortsatt nedläggning i samma takt som hittills, 3,6 % per år. Omsättningssumman 1975 blir härmed 44 840 milj. kr. eller 2 680 milj. kr. under nivå 0.

Skattningsnivå 3

För företag med anställda är det mera vanskligt att göra en bedömning av den troliga nedläggningsfrekvensen. Åtskilliga av dessa butiker kommer säkerligen att försvinna som följd av urbaniseringsprocessen m. m. Men samtidigt har dessa något större företag viss möjlighet att vid behov etablera sig på annat håll. I en situation där efterfrågeökningen på detaljhandels varor och tjänster avtar kommer omsättningsbortfallet att drabba också andra enheter än familjebutikerna. Många medelstora detaljhandelsföretag och även en del större enheter torde vara tämligen sårbara för konjunkturdämpningar. Också intresset för nyetableringar minskar givetvis i en situation med långsammare konsumtionstillväxt. Från enkätmaterialiet har gjorts en beräkning över de medverkande företagens omsättningsökning 1965–1968. Denna har jämförts med konsumtionstillväxten under motsvarande tid. Skillnaden mellan ökningen i de bestående företagens omsättning och den beräknade ökningen i konsumtionsutrymmet kan endast förklaras genom omsättningsbortfall genom nedläggningar. Ifall en nedläggning av proportionell storlek skulle äga rum 1968–1975 skulle detta innebära en minskning av 1975 års skattade omsättning med ca 2 500 milj. kr. utöver nedläggningen bland familjebu-

tikerna. Detta motsvarar en skattningsnivå för den egentliga detaljhandeln av 42 340 milj. kr., vilket är 5 180 milj. kr. lägre än ursprungsnivån 0.

I tabell 3:1 sammanfattas resultaten av beräkningarna på de olika skattningsnivåerna.

Ökningstakten enligt de olika skattningsnivåerna varierar således mellan 3,1 och 4,8 % per år. De båda övre alternativen (nivå 0 och 1) synes dock närmast ha hypotetiskt intresse. Skattningsnivå 2, som innebär en årlig tillväxt av nära 4 procent, baseras på från företagets synpunkt reella förutsättningar och kan alltså sägas i stort sett motsvara den utbyggnadsplanering som var aktuell vid enkätstillfället. Den lägsta nivån 3 motsvarande 3,1 % ökning kan sägas vara anpassad till den ökning av konsumtionsutrymmet som man från samhällsekonomisk synpunkt f. n. synes anse acceptabel. Möjligheterna att under prognosperioden vidga detta utrymme är svåra att bedöma. En osäkerhet ligger också i den expansion utanför nuvarande verksamhetsområden som vissa varuhandelsföretag kan tänkas åstadkomma.

För det fortsatta prognosarbetet har som ett övre omsättningsalternativ för egentlig detaljhandel räknats med resultatet enligt skattningsnivå 2, dvs. 44 840 milj. kr. Denna beräkning kan som nämnts sägas svara mot företagets utvecklingsplaner fram till 1975. Som det lägre alternativet har valts skattningsnivå 3 motsvarande 42 340 milj. kr. Realiserandet av detta alternativ kommer att medföra ett betydande tryck på varuhandelsföretagen som dels kan ta sig uttryck i företagsnedläggningar, dels kan medföra modifieringar i utbyggnadstakten och eventuellt också försämring i kapacitetsutnyttjandet.

Företagen inom övrig detaljhandel (bilar, bensin, vin och sprit) redovisade 1968 en totalomsättning av 12 650 milj. kr. Prognosen baserad på företagets uppgifter innebär en volymökning till 18 050 milj. kr. år 1975, vilket motsvarar ca 5 % per år. Något användbart underlag för en konsistensprövning av denna beräkning har inte förelegat, utan resultaten redovisas som ett uttryck

Tabell 3:1. Beräknad omsättning 1975 enligt olika skattningsnivåer.

Skattningsnivå (jfr. texten)	Omsättning 1968, milj. kr.	Omsättning 1975, milj. kr.	Årlig ökning, %
0	34 200	47 520	4,8
1	34 200	46 370	4,5
2	34 200	44 840	4,0
3	34 200	42 340	3,1

för företagets förväntade omsättningsutveckling.

3. Omsättningsprognos för olika detaljhandelskategorier

Med utgångspunkt i de båda alternativa skattningsnivåerna 2 och 3 har en differentiering av prognosen utförts för skilda företagskategorier. Beräkningarna har utförts enligt tre olika alternativ och resultaten redovisas i tabell 3:2.

Prognosalternativ 1

Detta alternativ baseras på skattningsnivå 2 och resultaten kan i stort sett anses motsvara de olika företagskategoriernas förväntningar. De utvecklingsplaner som redovisas av enkätföretagen har godtagits och för övriga företag med anställda har förutsatts volymökningar i enlighet med konsumtionsstegringen. En viss del av familjebutikerna har antagits bli nedlagda, medan resten fått oförändrad försäljningsvolym.

Prognosalternativ 2

Totalomsättningen har bestämts på skattningsnivå 3 enligt vilken ett ytterligare intäktsbortfall av storleken 2 500 milj. kr. skall inträffa genom nedläggning eller dämpning av utvecklingsplanerna. Det har enligt prognosalternativ 2 förutsatts att denna omsättningsreducering drabbar samtliga företagskategorier inom den egentliga detaljhandeln proportionsvis lika mycket, dvs. den ökning som förutses enligt alternativ 1 har nedräk-

Tabell 3: 2. Beräknad omsättning i detaljhandeln 1968 och 1975 för olika företagskategorier.

	Omsättning 1968, milj. kr.	Omsättning 1975, milj. kr.			Förändr. 1968—1975, %/år		
		Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
<i>Egentlig detaljhandel</i>							
<i>Företag med anställda</i>							
Varuhus	6 203	12 342	11 554	12 313	10,3	9,3	10,3
Dagligvaruhandel	12 024	15 292	14 331	14 356	3,5	2,6	2,6
Urvalsvaruhandel	8 357	10 900	10 221	9 505	3,9	2,9	1,9
Exped. handel	775	991	926	864	3,6	2,6	1,6
Summa	27 359	39 525	37 032	37 038	5,4	4,4	4,4
<i>Företag utan anställda</i>							
»Familjebutiker»	6 841	5 310	5 310	5 310	-3,6	-3,6	-3,6
Summa egentlig detaljhandel	34 200	44 835	42 342	42 348	3,9	3,1	3,1
<i>Övrig detaljhandel</i>							
<i>Detaljhandel med bilar, bensin, vin och sprit</i>							
Företag med bland- verksamhet	10 327	14 819	14 819	14 819	5,3	5,3	5,3
Summa	12 649	18 055	18 055	18 055	5,2	5,2	5,2
Total detaljhandel	46 849	62 890	60 397	60 403	4,3	3,7	3,7

nats relativt sett lika mycket. Observera att familjebutikerna inte beröres av denna nedräkning.

Prognosalternativ 3

Samma omsättningsvolym som i alternativ 2, dvs. skattningsnivå 3. Intäktsminskningen har emellertid här i stället fördelats på de s. k. bortfallsbutikerna. Det har således förutsatts att de företag som redovisat utvecklingsplaner i företagsenkäten har möjlighet att genomföra dessa och att omsättningsreduceringar endast drabbar de sannolikt ekonomiskt svagare bortfallsbutikerna.

Som framgår av tabell 3: 2 redovisar skilda företagskategorier mycket olika förändringstal. Den kraftigaste omsättningsökningen förväntas inom varuhussektorn med mellan 9,3 och 10,3 %, beroende på vilket prognosalternativ man väljer. Som jämförelse kan nämnas att varuhusens omsättning under perioden 1960—1969 ökat med i genomsnitt 16,5 % per år uttryckt i löpande

priser. I fast penningvärde motsvarar detta ca 12 % per år.

För övriga detaljhandelsformer är ökningstakten relativt måttlig. Den prognostiserade tillväxten inom dagligvarusektorn överensstämmer relativt väl med den hittillsvarande trenden. För urvalsvaror är efterfrågeökningen snabbare än för livsmedel och andra dagligvaror, vilket i och för sig borde ha motiverat en större tillväxttakt inom urvalsvaruhandeln. Man får emellertid räkna med att varuhusens expansion till största delen förutses ske inom denna sektor. Möjligheterna för varuhusen att erövra en del marknader från fackhandeln är givetvis beroende på vilken attraktionskraft och konkurrensförmåga som dessa affärer kan utöva. Något empiriskt underlag för ett ytterligare prognosalternativ föreligger dock inte.

Vad slutligen familjebutikerna, som återfinnes såväl inom dagligvaruhandeln som urvalshandeln, beträffar har som nämnts förutsatts en omsättningsminskning som unge-

Tabell 3: 3. Olika företagskategoriers marknadsandelar inom egentlig detaljhandel 1968 och 1975.

Procent

	1968	1975		
		Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Varuhus	18,1	27,5	27,3	29,1
Dagligvaruhandel	35,2	34,1	33,9	33,9
Urvalsvaruhandel	24,4	24,3	24,1	22,5
Expeditionshandel	2,3	2,2	2,2	2,0
»Familjebutiker»	20,0	11,9	12,5	12,5
Summa	100,0	100,0	100,0	100,0

fär ansluter sig till förändringarna under 1960-talet.

En sammanfattning av prognosresultaten återfinnes i tabell 3: 3. Där anges de olika företagskategoriernas inom egentlig detaljhandel beräknade marknadsandelar. Varuhusens andel ökar enligt prognosen från 18 % 1968 till 27–29 % 1975. Ökningen går i första hand ut över de allra minsta enheterna, »familjebutikerna», vilkas andel kraftigt reduceras. Övriga detaljhandelskategorier behåller i stort sett sin ställning på marknaden.

4. Prognos beträffande antalet verksamhetsställen i detaljhandeln

Som nämnts påverkas antalet verksamhetsställen inom detaljhandeln i hög grad av externa faktorer såsom befolkningsomflyttning, stadsbyggnad, förändringar i konsumtion och köpvanor m. m. Normalt kan därför antalet verksamhetsställen antagas förändras relativt likformigt. Exempelvis har under perioden 1963–1969 den årliga nedläggningen av enskilda livsmedelsbutiker legat relativt konstant vid ca 7 % per år, medan antalet nyetableringar varit tämligen oförändrat, i absoluta tal i genomsnitt ca 110 per år. I ett läge då detaljhandelns kapacitet i samband med nyetableringar och utvidgningar ökar snabbare än det tillgängliga konsumtionsutrymmet uppstår emellertid ett tryck mot ökat antal nedläggningar. En dylik kraftig utbyggnad av distributionsapparaten inom en sektor kan alltså inne-

bära ett så betydande omsättningsbortfall bland de mera konkurrenssvaga företagen att en del av dessa tvingas till nedläggning. Erfarenheten visar emellertid att en sådan process ofta kan fördröjas åtskilliga år. Företagen har i många fall betydande resurser som de kan utnyttja en tid. Det är inte heller ovanligt att handelsföretag med ogynnsam ekonomisk utveckling kan hålla sig flytande genom kapitalförtäring, t. ex. genom otillräckliga avskrivningar. Nedläggningen aktualiseras då kanske inte förrän butiken måste ombyggas och moderniseras och de nödvändiga kapitalresurserna härför saknas.

Prognosen rörande antalet verksamhetsställen återfinnes i tabell 3: 4. Liksom beträffande omsättningsprognosen redovisas också här tre beräkningsalternativ.

Prognosalternativ 1 baseras på det högre omsättningsalternativet (skattningsnivå 2) medan alternativ 2 och 3 förutsätter en omsättningsminskning inom ramen för den prognostiserade konsumtionsutvecklingen (skattningsnivå 3). I de båda senare fallen har antagits att intäktsbortfallet tar sig uttryck i nedläggning av ett motsvarande antal verksamhetsställen. Enligt alternativ 2 skulle nedläggningen drabba alla kategorier proportionsvis lika mycket, medan alternativ 3 innebär att någon ytterligare nedläggning inte förekommer vid de företag som lämnat svar till enkäten. – Självfallet är nedläggningsantagandena enligt alternativ 2 och 3 inte helt realistiska bl. a. därför att det med säkerhet förekommer att något bestående

Tabell 3: 4. Beräknat antal verksamhetsställen inom detaljhandeln 1968 och 1975.

	Antal verksamhetsställen 1968	Antal verksamhetsställen 1975			Förändring 1968—1975, %/år		
		Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3	Alt. 1	Alt. 2	Alt. 3
Egentlig detaljhandel							
<i>Företag med anställda</i>							
Varuhus	385	498	412	498	3,8	1,0	3,8
Dagligvaruhandel	11 584	8 422	6 973	7 906	-4,5	-7,0	-5,3
Urvalsvaruhandel	15 396	13 986	11 580	12 195	-1,4	-4,0	-3,3
Expeditionshandel	1 229	1 029	852	895	-2,5	-5,1	-4,5
Summa	28 594	23 935	19 817	21 494	-2,5	-5,1	-4,0
<i>Företag utan anställda</i>							
»Familjebutiker»	23 100	17 700	17 700	17 700	-3,8	-3,8	-3,8
Summa egentlig detaljhandel	51 694	41 635	37 517	39 194	-3,1	-4,5	-3,9
Övrig detaljhandel							
Detaljhandel med bilar, bensin vin och sprit	4 708	5 141	5 141	5 141	1,3	1,3	1,3
Företag med blandad verksamhet	1 192	1 234	1 234	1 234	0,5	0,5	0,5
Summa övrig detaljhandel	5 900	6 375	6 375	6 375	1,1	1,1	1,1
Total detaljhandel	57 594	48 010	43 892	45 569	-2,6	-3,8	-3,3

företag får revidera sina expansionsplaner. Dessa båda alternativ bör dock markera den undre gränsen för den nedläggning som kan bli konsekvensen av en minskad efterfrågeökning.

För den *egentliga detaljhandeln* ger prognosen således följande utfall.

1968	51 694	
1975		
Alt. 1	41 635	-19,5 %
Alt. 2	37 515	-27,4 %
Alt. 3	39 194	-24,2 %

En nedgång i antalet verksamhetsställen 1968—1975 av ca 20 % är sannolik Beroende på konkurrenssituationen m. m. kan minskningen bli något större.

Inom *övrig detaljhandel* förutses i stället en ökning av antal verksamhetsställen från 5 900 till 6 375, dvs. med 1,1 % per år.

Enligt den tidigare publicerade huvudrapporten av långtidsutredningen förutsågs även

för kategorin *övrig detaljhandel* en viss minskning i det totala antalet verksamhetsställen. Kompletterande beräkningar och översyn av enkätmaterialet synes dock antyda att nedläggningen inom denna kategori överskattats. Totalt med inom gruppen förekommande nyetableringar synes i stället en viss nettoökning komma att inträffa i antal verksamhetsställen fram till 1975.

5. Strukturprognos för partihandeln

Det har tidigare antytts att underlaget för en bedömning av partihandelns omfattning och utveckling efter företagsräkningen 1963 är ännu mera osäkert än vad beträffar detaljhandeln.

De enheter som kunnat nås via genomförda enkäter är uteslutande hänförliga till företag med anställd personal enligt SCB:s företagsregister. Det finns även inom partihandeln ett stort antal företag utan anställda, främst agenturer, som alltså ej redovisas i

utredningens tabellöversikter. Ett ytterligare problem som uppmärksammades vid branschningen av enkätsvaren var det stora antalet företag som på grund av sin huvudsakliga inriktning på annan verksamhet än partihandel måste uteslutas ur populationen.

Enligt en bedömning från centralt branschhåll sker löpande ganska betydande förändringar inom kategorin mindre partihandelsföretag. Det rör sig här företrädesvis om importagenter och liknande företag, vilka till sitt totala antal ej förändras i större utsträckning men inom vilken grupp ganska många avgångar resp. nytillskott av företag sker.

Det förtjänar än en gång att påpekas att den partihandelsfunktion av betydande omfattning, som äger rum mellan olika producenter av rå- och halvfabrikat, ej inkluderats i de gjorda beräkningarna. De nivåskattningar som anges motsvarar alltså inte den totala partiförsäljningen utan baseras på omsättningen med definitionen huvudsakligen bedriven partihandelsverksamhet.

Prognoserna rörande antalet verksamhetsställen och summa omsättning inom partihandeln redovisas i *tabellerna 3: 5* resp. *3: 6*.

I undersökningens målpopulation ingår ca 9 000 verksamhetsställen – jämför *tabell 3: 5*. Därav hör drygt 7 000 till kategorin egentlig lagerförande partihandel medan ca 1 500 hänföres till partihandel med bilar, bränsle och drivmedel. Vidare redovisas i undersökningen ett par hundra handelsagenter som inte är lagerförande – denna kategori är dock endast delvis representerad i undersökningen.

Förändringarna i fråga om antalet verksamhetsställen är små jämfört med utvecklingen inom detaljhandeln. Vad som redovisas är de förändringar som förutses i de tillfrågade partihandelsföretagens planer. Fusioner och företagsnedläggningar har inte kunnat prognostiseras, inte heller eventuella nyetableringar av partihandelsföretag.

Många partihandelsföretag har uppgett att de i rationaliseringssyfte kommer att reducera antalet lagerställen. Delvis motverkas emellertid denna tendens av en utvidgning av distributionsnätet inom vissa starkt ex-

pansiva sektorer.

Omsättningsprognosen återfinnes i *tabell 3: 6*. För hela sektorn redovisas en omsättning av ca 52 miljarder kronor 1968. Denna skall redan 1970 ha stigit till 63 miljarder och beräknas 1975 vara uppe i 81 miljarder kronor. Ökningstakten 1968–1970 utgör ca 10 % per år mot blott 5 % per år 1970–1975. I viss mån kan den kraftiga ökningen 1968–1970 bero på att man inte eliminerat prisstegringarna i tillräcklig grad. Det har dock framgått vid kontakter med uppgiftslämnarna att de i viss utsträckning bedömer expansionsmöjligheterna under 1970-talet som mindre gynnsamma än hittills.

Gruppen *kooperativ partihandel* omfattar förutom KF:s lagercentraler också de jordbrukarägda slakteri- och mejerierorganisationernas m. fl. partihandelsrörelser. Eftersom efterfrågeökningen beträffande livsmedel och särskilt färskvaror är relativt långsam blir den beräknade omsättningsökningen för denna sektor mindre än genomsnittet.

Den fristående grosshandeln utgör den största företagskategorin inom partihandeln med en beräknad försäljning uppgående till 25 miljarder kronor om året (1968). Sannolikt ligger denna siffra i underkant eftersom det av förut nämnda skäl inte varit möjligt att registrera alla företag. Den prognostiserade årliga volymökningen uppgår till 4,7 % – Det är synnerligen vanskligt att söka bedöma rimligheten i denna prognos. Grosshandelsledet befinner sig i flera hänseenden i en besvärlig mellanställning. Inom vissa områden har detaljhandelsföretagen och andra kundkategorier vuxit sig så stora att de övergår till inköp direkt från vederbörande producentföretag med förbigående av grosshandeln. Som exempel kan nämnas stormarknaderna.

Det förekommer också att detaljhandelsföretagen integrerar bakåt genom att själva överta partihandelsfunktionerna, s. k. frivilliga kedjor. Å andra sidan har otvivelaktigt grosshandelsföretagen stärkt sin ställning på andra områden. Den traditionelle kolonialvarugrossisten har övergått att bli en fullsortimentsgrossist som svarar för en allt stör-

Tabell 3: 5. Beräknat antal verksamhetsställen inom partihandeln 1968, 1970 och 1975.

	Antal verksamhetsställen			Årlig ökning/ minskning, %	
	1968	1970	1975	1968—1970	1970—1975
Egentlig partihandel					
Kooperativ partihandel	533	517	485	-1,5	-1,3
Fristående grosshandel	6 341	6 320	6 304	-0,2	-0,1
Partihandel i samverkansform	196	198	225	0,5	2,6
Generalagenter m. fl.	372	374	385	0,3	0,6
Summa	7 442	7 409	7 399	-0,2	-0,1
Övrig partihandel					
Partihandel med transportmedel, bränsle och drivmedel	1 581	1 552	1 550	-0,9	-0,1
Total partihandel	9 023	8 961	8 949	-0,4	-0,1

re andel av leveranserna till detaljhandeln. Grossisten får i ökad utsträckning biträda kundföretagen med marknadsföringen av sortimentet och spelar en allt större roll när det gäller etablering och finansiering av nya butiksenheter. Sist men inte minst bör grossistföretagens centrala ställning i importsammanhang betonas. Många grosshandelsföretag bedriver en allmän importverksamhet. Andra representerar i form av *generalagenter* stora utländska industriföretag. I båda fallen bidrar den ökade internationaliseringen av varuutbytet till en snabb expansion inom partihandelsledet.

En annan expansiv grupp inom partihandelsledet utgöres av *företag i ekonomisk samverkan* med fabrikant- eller detaljhan-

delsledet. Här ingår bl. a. Ica-företagen samt en del av industrins försäljningsorganisationer. Det finns anledning att anta att dessa organisationsformer kommer att få ökad betydelse under 1970-talet, varför den beräknade ökningstakten 5,7 % 1970—1975 inte förefaller osannolik.

Vad slutligen handelen med *transportmedel, drivmedel, vin och sprit* beträffar så ligger ökningstalet i partihandelsledet plus 8,6 %/år högre än i detaljhandelsledet, plus 5,3 %/år. Det bör emellertid uppmärksammas att en del av denna partihandel avser försäljning till industri- och transportföretag m. fl. och att tendenserna inom dessa sektorer kan vara annorlunda än inom motsvarande detaljhandel.

Tabell 3: 6. Beräknad omsättning i partihandeln 1968, 1970 och 1975.

	Omsättning, milj. kr.			Ökning, %/år	
	1968	1970	1975	1968—1970	1970—1975
Egentlig partihandel					
Kooperativ partihandel	12 066	13 850	16 734	7,1	3,9
Fristående grosshandel	24 623	29 749	37 333	10,0	4,7
Partihandel i samverkansform	4 575	5 658	7 461	11,2	5,7
Generalagenter m. fl.	4 973	6 189	7 900	11,6	5,0
Summa	46 237	55 446	69 428	9,5	4,6
Övrig partihandel					
Partihandel med transportmedel, bränsle och drivmedel	6 194	7 895	11 945	12,9	8,6
Total partihandel	52 431	63 341	81 373	9,9	5,2

Handelns arbetskrafts- och investeringsbehov fram till 1975

1. Arbetskraftsutvecklingen hittills

Varuhandelns andel av samtliga förvärvsarbetande enligt folkräkningarna 1950, 1960 och 1965 framgår av följande tablå

	1950	1960	1965
Partihandel	3,9 %	4,1 %	4,6 %
Detaljhandel	8,1 %	9,4 %	8,6 %

Partihandeln har således ökat sin andel av den yrkesverksamma befolkningen under hela perioden. Inom detaljhandeln skedde också en uppgång under 50-talet. Under femårsperioden 1960–1965 sjönk emellertid arbetskraftsandelen vilket står i överensstämmelse med den strukturrationalisering inom detaljhandeln som inleddes i början av 60-talet.

Tabell 4:1 visar hur antalet sysselsatta inom handeln förändrats enligt de årliga arbetskraftsundersökningarna 1966–1969 (för tidigare år saknas motsvarande uppdelning).

Tabell 4:1. Antal sysselsatta inom parti- och detaljhandel 1966–1969 (mätvecka hösten resp. år).

År	Parti- handel	Detalj- handel	Totalt
1966	128 900	336 300	465 200
1967			
1968	137 100	308 400	445 500
1969	147 800	287 800	435 600
Årlig för- ändring, %	4,7	—5,1	—2,2

Källa: SCB, Arbetskraftsundersökningarna.

Under perioden 1966–1969 har parti-handeln ökat sin arbetskraft med nära 5 % per år och omfattade 1969 ca 150 000 sysselsatta. Inom detaljhandeln är antalet sysselsatta ungefär det dubbla men här sker en årlig minskning med ca 5 %.

2. Enkätföretagens förväntade arbetskrafts- och produktivitetsutveckling

Företagen inom detaljhandeln har i enkäten angett följande sannolika förändringar i sysselsättningen.

	Årlig förändring, % 1968–1975
<i>Egentlig detaljhandel</i>	
Varuhus	3,8
Dagligvaruhandel	—1,1
Urvalsvaruhandel	—0,9
Expeditionshandel	—3,1
Summa	0,8
<i>Övrig detaljhandel</i>	3,8

Varuhusens kraftiga omsättningsexpansion förutsätter en ökad arbetskraftsinsats. Inom den egentliga detaljhandeln i övrigt förutses emellertid en reducering av arbetsstyrkan. Däremot beräknas arbetskraftsåtgången öka inom detaljhandeln med bilar, bensin, vin och sprit m. m.

Sammanställes enkätföretagens planer avseende omsättning och antalet sysselsatta erhålles ett mått på den förväntade produktivitetsstegringen. För den egentliga detaljhandeln förutses således en ökning av om-

sättningen per sysselsatt uppgående till 5,7 % per år, medan motsvarande ökning för övrig detaljhandel är 3,8 % per år.

3. Sysselsättningsprognos för detaljhandeln

Prognosen rörande antalet sysselsatta i detaljhandeln har baserats på den tidigare redovisade omsättningsprognosen samt antaganden rörande produktivitetsutvecklingen. För enkötföretagen har beräkningarna baserats på den i planerna förutsedda produktivitetstegringen. För bortfallsföretagen (dvs. de enheter som inte redovisat konkreta utvecklingsplaner) har det ansetts realistiskt att inte förutse någon ökning i den försålda volymen per sysselsatt. Anledningen härtill är bl. a. att åtskilliga företag inom denna grupp enligt omsättningsprognosen får räkna med försäljningsminskningar som inte alltid kan motverkas genom friställande av arbetskraft. Också inom gruppen familjebutiker har förutsatts oförändrad försäljning per sysselsatt för de företag som kommer att bestå under prognosperioden.

Sysselsättningsprognosen för detaljhandeln redovisas i *tabell 4: 2*. Inom den egentliga detaljhandeln beräknas ske en minskning 1968–1975 med nära 50 000 sysselsatta trots att varuhusen räknar med att anställa ytterligare 12 000–13 000 personer fram till 1975. Den övriga detaljhandeln förutser ett ökat arbetskraftsbehov motsvarande ca 15 000 sysselsatta.

Den årliga minskningen av sysselsättningsbehovet inom egentlig detaljhandel fram till 1975 utgör ca 2 %. Denna siffra kan jämföras med nedgångstalet enligt AK-undersökningarna 1966–1969 som uppgick till ca 5 % per år. Även om slumpfelen i AK-skattningarna för en så relativt liten grupp som detaljhandeln måste vara tämligen stora, antyder dock jämförelsen att ett »trendbrott» i detaljhandelns arbetskraftsutveckling kan föreligga omkring 1970. Detta kan i så fall ha sin förklaring i följande faktorer

- Strukturrationiseringen inkl. nedläggningar av företag och verksamhetsställen går långsammare än tidigare
- Produktivitetstillväxten blir svagare än hittills

Tabell 4: 2. Beräknat antal sysselsatta i detaljhandeln 1968, 1970 och 1975.

	Antal sysselsatta			Årlig ökning eller minskning, %	
	1968	1970	1975	1968—1970	1970—1975
Egentlig detaljhandel					
<i>Företag med anställda</i>					
Varuhus	42 757	46 343	55 454	4,1	3,7
Dagligvaruhandel	63 832	59 576	54 731	—3,4	—1,7
Urvalsvaruhandel	72 419	68 666	60 667	—2,7	—2,5
Expeditionshandel m. m.	6 387	5 916	4 575	—3,8	—5,0
Summa	185 395	180 501	175 427	—1,4	—0,6
<i>Företag utan anställda</i>					
»Familjebutiker»	115 949	108 000	90 000	—3,5	—3,6
Summa egentlig detaljhandel	301 344	288 501	265 427	—3,8	—1,7
Övrig detaljhandel					
Detaljhandel med bilar, bensin, vin och sprit	37 712	45 086	52 276	9,4	3,0
Företag med blandad verksamhet	10 142	11 117	11 042	4,7	—0,2
Summa övrig detaljhandel	47 854	56 203	63 318	8,4	2,4
Total detaljhandel	349 198	344 704	328 745	—0,7	—1,0

c) Arbetsvolymen per sysselsatt minskar genom arbetstidsförkortningen.

4. Utvecklingen beträffande deltidssysselsättningen

De i föregående avsnitt redovisade sysselsättningsuppgifterna avser såväl heltids- som deltidssysselsatta. Som bekant har utvecklingen inom detaljhandeln gått mot en ökad andel deltidssysselsatta. Detta har varit ett led i strävandena från handelns sida att utjämna belastningsvariationerna.

Som deltidssysselsatt har i undersökningen räknats personal vars genomsnittliga arbetstid understiger 20 timmar per vecka. Deltidsarbete kan emellertid också förekomma i den formen att den anställde tidvis (exempelvis under högsäsong) kan ha full arbetstid.

Följande tabell visar andelen deltidssysselsatta enligt enkätundersökningen 1968 och 1975.

	Deltidsarbetande i % av samtliga sysselsatta	
	1968	1975
Varuhus	38,2	39,9
Dagligvaruhandel	40,9	38,2
Urvalsvaruhandel	26,9	31,7
Expeditionshandel m. m.	54,5	50,6
Summa egentlig detaljhandel	35,1	36,6
Övrig detaljhandel	8,9	11,6
Total detaljhandel (exkl. familjebutiker)	30,3	31,0

Tabell 4: 3. Sammanfattning av arbetskraftsprognosen för detaljhandeln.

	Egentlig detaljhandel	Övrig detaljhandel	Total detaljhandel
<i>Antal sysselsatta</i>			
1968	301 300	47 900	349 200
1975	265 400	63 300	328 700
Förändring, % per år	-1,8	4,1	-0,9
<i>Antal arbetstimmar, 1000-tal</i>			
1968	521 600	91 300	612 900
1975	442 200	110 800	553 000
Förändring, % per år	-2,4	2,8	-1,5

Drygt en tredjedel av samtliga sysselsatta inom egentlig detaljhandel har mindre än 20 timmars arbetsvecka och denna andel tenderar att öka. Förhållandevis flest deltidssysselsatta har man inom expeditionshandeln, dvs. postorderverksamheten m. m., men där synes denna grupp vara på retur. Anmärkningsvärt är att deltidssysselsattandelen beräknas minska inom dagligvaruhandeln.

5. Förändringarna i arbetsvolymen

Detaljhandelsföretagens möjligheter att med större säkerhet förutsäga förändringarna i antalet arbetstimmar är av flera skäl begränsade. Många företag ställs inför svåra problem när det gäller anpassningen till arbetstidsförkortningen – olika slag av skifttjänstgöring måste införas under hänsynstagande till den kraftigt varierande kundbelastningen i företagen. Därtill kommer den synnerligen svårförutsebara situationen som inträder vid en eventuell liberalisering av affärstidslagstiftningen. Om nuvarande bestämmelser som gäller t. o. m. 1971 ersättes med ett system av mer eller mindre fritt öppethållande uppstår ett svårbedömbart läge. Vissa företag speciellt med butiker i centrala lägen kommer otvivelaktigt att utnyttja möjligheterna till förlängt öppethållande, vilket i och för sig ökar arbetskraftsbehovet. Andra företag kan i den konkurrenssituation som inträder tänkas gå in för mera flexibla affärstider genom att begränsa öppethållandet till de veckodagar och tider

Tabell 4: 4. Beräknat antal sysselsatta i partihandeln 1968, 1970 och 1975.

	Antal sysselsatta			Årlig förändring, %	
	1968	1970	1975	1968—1970	1970—1975
Egentlig partihandel					
Kooperativ partihandel	13 874	13 965	13 466	0,1	-0,8
Fristående grosshandel	72 291	75 361	81 015	2,1	1,5
Partihandel i samverkansform	10 390	9 816	10 852	-2,8	2,0
Generalagenter m. fl.	8 190	8 822	9 573	3,8	1,7
Summa	104 745	107 964	114 906	1,5	1,3
Övrig partihandel					
Partihandel med transportmedel, bränsle och drivmedel	15 819	16 822	18 254	3,2	1,7
Total partihandel	120 564	124 786	133 160	1,7	1,3

på dagen då kundtillströmningen är störst.

Det är mot bakgrund av dessa osäkerhetsfaktorer som de i tabell 4: 3 angivna arbetsvolymsberäkningarna bör ses. Inom den egentliga detaljhandeln är nedgången i arbetsvolymen större än antalet sysselsatta. Inom övrig detaljhandel ökar sysselsättningsbehovet men ökningen i fråga om antalet arbetstimmar blir inte lika stor.

6. Arbetskraftsprognos för partihandeln

Prognosen beträffande förändringarna i antalet sysselsatta i partihandeln fram till 1975 redovisas i tabell 4: 4.

Totalt för partihandeln förutses ett ökat sysselsättningsbehov fram till 1975 av 12 000–13 000 personer. Inom den koope-

rativa partihandeln, som inkluderar såväl konsumentkooperativ som producentkooperativ verksamhet, är arbetskraftsförändringarna obetydliga, medan övriga kategorier förutses sysselsättningsökningar under första hälften av 70-talet.

I tabell 4: 5 jämförs förändringarna i sysselsättning och arbetsvolym inom partihandeln.

Liksom inom detaljhandeln medför arbetstidsförkortningen en skillnad i utvecklingen beträffande antalet sysselsatta och antalet arbetstimmar. Den prognostiserade sysselsättningsökningen 1,5 % per år inom total partihandel beräknas endast medföra en ökning av arbetskraftsvolymen med 1,2 % per år.

Andelen deltidsarbetande inom partihan-

Tabell 4: 5. Sammanfattning av arbetskraftsprognosen för partihandeln.

	Egentlig partihandel	Övrig partihandel	Total partihandel
Antal sysselsatta			
1968	104 800	15 800	120 600
1975	114 900	18 300	133 200
Förändring, % per år	1,3	2,1	1,5
Antal arbetstimmar, 1000-tal			
1968	183 800	28 200	212 000
1975	199 600	31 100	230 700
Förändring, % per år	1,2	1,4	1,2

deln uppgick 1968 till 6,5 %. Denna andel beräknas öka något fram till 1975.

7. Produktivitetens utvecklingen

Den omsättningsökning som antagits komma att äga rum förutsätter under angiven förändringstakt för arbetskraftsinsatsen en icke oväsentlig produktivitetstegring såväl inom detalj- som partihandeln. Ett traditionellt mått på produktiviteten utgör relationen mellan omsättning och antal arbetstimmar. Utan att närmare gå in på detta begrepps relevans för produktivitetmätningarna anges nedan de förändringar i omsättning per arbetad timme som redovisas i företagsenkäten.

	Förändring i omsättning per arbetad timme (enl. alt. 1), % per år 1968—1975
Varuhuset	7,1
Dagligvaruhandel	6,3
Urvalsvaruhandel	7,4
Expeditionshandel m. m.	6,2
Summa egentlig detaljhandel	6,8
Övrig detaljhandel	2,3
Total detaljhandel (exkl. familjebutiker)	5,9

Inom detaljhandeln förutses totalt sett en produktivitetstökning om 6 % per år. Varuhuset beräknar att komma upp till ca 7 % per år. Inom denna sektor sker en successiv ombyggnad av äldre försäljningsenheter. Fram till 1975 torde samtliga befintliga varuhuset ha moderniserats och försetts med fullständiga livsmedelsavdelningar. Eftersom livsmedelsavdelningarna som regel visar högre försäljning per sysselsatt än övriga avdelningar leder detta till en höjning av produktivitetsnivån. Inom dagligvaruhandeln synes begränsade effektivitetsförbättringar vara att vänta vid bestående enheter. Den starka strukturrationaliseringen innebär att många mindre rationella företag kommer att läggas ned vilket alltså medför att den genomsnittliga produktivitetsnivån stiger. Vad urvalsvaruhandeln beträffar föreligger

olika tendenser. Inom vissa branscher, t. ex. järn-, färg- och pappershandel samt ekiperingsbranscherna m. fl. har man med framgång börjat tillämpa självbetjänings- och självvalssystem varigenom arbetsproduktiviteten förbättras. Det förekommer emellertid också en utveckling mot mera specialiserade butiker med större insatser av personlig service. Omsättningen per arbetstimme ligger som regel tämligen lågt. I dessa butiker är uppenbarligen inte omsättning/arbetstimme något särskilt adekvat mått på produktiviteten. I stället borde man ha använt någon form av »value added» för att karakterisera »output» men empiriskt underlag härför är inte tillgängligt.

Partihandeln

Motsvarande uppgifter för partihandeln anges nedan.

	Förändring i omsättning per arbetad timme, % per år 1968—1975
Kooperativ partihandel	4,5
Fristående grosshandel	4,6
Samverkande partihandel	5,8
Generalagenter m. fl.	4,5
Summa egentlig partihandel	4,5
Partihandel med transportmedel, bränsle och drivmedel	8,2
Total partihandel	5,0

Genomgående redovisas produktivitetstegringar inom partihandeln fram till 1975. Den strukturuomvandlingsprocess som bl. a. inneburit en omfattande koncentration av lagerhållningen till ett mindre antal stora centrallager (exempelvis inom livsmedelsgrosshandeln) och som bidragit till stora produktivitetstökningar, anses nu i en del branscher vara i stort sett avslutad. Också mekaniseringen av varuhanteringen har på sina håll drivits så långt som det rimligen är möjligt.

De framtida möjligheterna till effektivitetsvinster i partihandelsledet blir i hög grad

	Total detaljhandelsyta 1 000 m ²		Årlig ökning eller minskning, % per år
	1968	1975	
Varuhus	1 774	3 028	8,0
Dagligvaruhandel	2 417	2 099	-2,0
Urvalsvaruhandel	3 014	2 300	-3,8
Expeditionshandel	185	170	-1,2
Summa egentlig detaljhandel	7 390	7 597	0,6
Övrig detaljhandel (ej bränsle)	1 560	2 341	6,0
Total detaljhandel	8 950	9 938	1,5

beroende av utvecklingen på köparensida, dvs. hos detaljhandeln och andra kundkategorier. Genom premiering av större koncentrerade order söker grossisten åstadkomma en bättre orderstruktur. Fortfarande är emellertid antalet småorder (t. ex. under 200 kronors värde) betydande i flera branscher, vilket medför en förhållandevis hög arbetsinsats per orderkrona.

Det finns också en tendens att vissa funktioner föres från detaljistledet till grossistledet där de kan utföras i större skala och med mera mekaniserade rutiner. Dit hör exempelvis paketering och prismärkning. För detaljisten medför detta givetvis en förbättrad relation mellan omsättning och arbetsinsats, medan det motsatta förhållandet gäller för grossisten. Det förekommer även alltså att grossisten hjälper detaljisten med olika marknadsföringsåtgärder, t. ex. annonsering i central regi. Sådana samordnade aktioner är särskilt vanliga i de fall parti- och detaljhandelsleden är integrerade i frivilliga kedjor o. dyl.

8. Förändringarna i enköföretagens ytbehov

Inom den del av detaljhandeln som täcks av den genomförda enkäten har en summering av existerande butiks- och lagerytor utförts för 1968. Företagen har i sina utvecklingsprogram angivit de förändringar i detta hänseende som är påkallade av omsättningsförändringarna. I ovanstående tabell har sammanfattats resultaten av beräkningarna rörande detaljhandels ytbehov fram till 1975.

Man noterar den mycket kraftiga ökningen av varuhusens ytbehov. Inom övrig egentlig detaljhandel (exkl. familjebutiker) medför strukturrationaliseringen minskad sammanlagd butiksytta.

Den beräknade nettoökningen av butiksytan i egentlig detaljhandel kan ställas mot den prognostiserade omsättningsökningen. Man erhåller därvid en stigande utnyttjandegrad av lokalerna. Nedanstående siffror visar omsättningen per m² under perioden 1968 och 1975.

Den högsta ytproduktiviteten förekommer inom dagligvarusektorn. Genom att varuhu-

	Omsättning/m ² totalyta		Ökning per år 1968—1975 %
	1968 kr.	1975 kr.	
Varuhus	3 496	4 072	2,2
Dagligvaruhandel	4 974	6 447	3,8
Urvalsvaruhandel	2 773	3 840	4,8
Expeditionshandel	4 194	4 457	0,9
Summa egentlig detaljhandel	3 702	4 667	3,4

Tabell 4: 6. Beräknade totala investeringar i detaljhandeln 1969—1975.

	Genomsnitt per år, milj. kr.			
	1969	1970	1971—1972	1973—1975
Egentlig detaljhandel ¹				
Varuhus	355	490	420	226
Dagligvaruhandel	168	183	195	181
Urvalsvaruhandel	81	103	148	107
Expeditionshandel	45	52	50	39
Summa	649	828	795	553
Övrig detaljhandel				
Detaljhandel med bilar, bensin, vin och sprit	94	140	87	80
Total detaljhandel	743	968	882	633

¹ Endast företag med anställda.

sens expansion till en del kommer att ske via etablering av stormarknader — med mycket spatiösa lokalutrymmen — blir ökningen av omsättningen per m² lägre än för övriga kategorier.

9. Detaljhandelns investeringsbehov

Genomförandet av detaljhandelns program för den fortsatta strukturutvecklingen förutsätter investeringar i nya lokaler och utrustning av skilda slag. I företagsenkäten har de tillfrågade företagen angett det beräknade investeringsbehovet fram till 1975 för genomförande av planerade åtgärder. Dessa siffror har uppräknats till totalnivå och resultaten sammanfattas i tabell 4: 6.

De närmaste åren räknar man med ett investeringsbehov i detaljhandeln av storleksordningen 900 milj. kr. per år. För perioden 1973—1975 är det beräknade beloppet ca 630 milj. kr. per år. Förmodligen ligger denna siffra i underkant, eftersom många detaljhandelsföretag uppenbarligen inte kan överblicka vilka investeringsåtgärder som blir aktuella ända fram till 1975.

Inom den egentliga detaljhandeln svarar varuhusen för mer än hälften av de planerade investeringarna trots att omsättningsandelen endast utgör 20—25 %. Anmärkningsvärt nog förutser också varuhusen en dämpning av investeringsaktiviteten mot slutet av perioden.

Som tidigare påpekats företogs enkäten innan beslutet om den temporära investeringskatten fattades. Denna har givetvis inneburit att investeringarna till stor del skjutits på framtiden. Det har dock sagts från vissa företag att man avser att när skatten slopas ta igen de uppskjutna investeringsåtgärderna, varför den sammanlagda volymen fram till 1975 inte skulle påverkas i högre grad.

I följande tablå anges fördelningen av det totala investeringsbeloppet efter typ av objekt, dels år 1969, dels i genomsnitt för perioden 1973—1975.

	1969 %	1973—1975 %
Nya byggnader	38,2	40,5
Befintliga byggnader	7,1	4,0
Transportmedel	5,0	9,2
Utrustning och inventarier	49,7	46,3
Summa	100,0	100,0

Nästan hälften av detaljhandelns investeringar gäller anskaffning av inventarier och annan utrustning. Det bör observeras att detaljisten själv i allmänhet får stå för kostnaderna för all butiksinnredning även i de fall lokalen förhyres. Ca 40 % kommer på köp och uppförande av nya byggnader, medan resten faller på upprustning av befint-

Tabell 4: 7. Beräknade totala investeringar i partihandeln 1969—1975.

	Genomsnitt per år, milj. kr.			
	1969	1970	1971—1972	1973—1975
Egentlig partihandel				
Kooperativ partihandel	115	63	73	42
Fristående grosshandel	324	161	275	136
Partihandel i samverkansform	74	65	73	71
Generalagenter m. fl.	30	23	26	23
Summa	543	312	447	272
Övrig partihandel				
Partihandel med transportmedel, bränsle och drivmedel	353	480	323	313
Total partihandel	896	792	770	585

liga byggnader samt anskaffning av transportmedel.

Det förekommer även att butikslokalerna uppförs av annan byggherre och att detaljisten hyr lokalen av denne. Detta är särskilt vanligt vid konstruktion av stora affärscentra. Det har dock inte varit möjligt att inom långtidsutredningens ram erhålla underlag för beräkning av kostnaderna för dessa investeringar. En bidragande orsak härtill är att dylika centra utnyttjas gemensamt av detaljhandel, andra servicenäringar och olika slag av offentlig verksamhet. Man torde kunna uppskatta den årliga investeringen i byggnader som används av detaljhandeln men bekostas av annan person eller annat företag till 100 à 200 milj. kr. per år. Det kan tilläggas att mer än 60 % av varuhusens investeringsbehov avser byggnader, medan övrig detaljhandel endast till mindre del själv svarar för planerade byggnadsinvesteringar.

10. Partihandelns investeringsbehov

I tabell 4:7 återfinnes de beräknade investeringsbeloppen för olika partihandelskategorier fram till 1975.

Partihandelns investeringar beräknas till ca 800 milj. kr. per år fram t. o. m. 1972. Den därefter följande nedgången i investeringsnivån torde delvis ha samma bakgrund som berördes ovan i fråga om detaljhandeln, nämligen osäkerhet om investeringsbehovet

under senare delen av prognosperioden.

Fördelningen av partihandelns investeringar efter typ av objekt anges nedan.

	1969 %	1973—1975 %
Nya byggnader	43,4	44,6
Befintliga byggnader	6,9	1,1
Transportmedel	14,9	18,9
Utrustning och inventarier	34,8	35,4
Summa	100,0	100,0

Nya lager- och kontorsbyggnader svarar för ca 45 % och anskaffning av inventarier m. m. för 35 % av de totala investeringskostnaderna. Partihandeln förutser också ett ökat behov av bilar, truckar och andra transportmedel.

De i föregående kapitel redovisade uppgifterna om de sannolika struktur- och resursförändringarna kan sägas bilda den allmänna ramen kring varuhandelns utveckling under första hälften av 70-talet. Denna utveckling inrymmer emellertid flera dynamiska särdrag som endast delvis är möjliga att kvantifiera men som otvivelaktigt kommer att sätta sin prägel på den miljö i vilken 70-talets konsument kommer att göra sina inköp.

I detta kapitel skall diskuteras några av de nyare utvecklingslinjerna inom varudistributionen.

1. Stormarknadsetableringen

Definitioner m. m.

Det har i det föregående visats att varuhusektorn utgör en av de mest expansiva komponenterna i varudistributionsapparaten, även om andra försäljningsformer har större delen av marknaden inom de flesta varuområden. Varuhusexpansionen under 60-talet har haft sin tyngdpunkt på centrumvaruhus av typ Epa, Tempo och Domus, som karakteriseras av ett brett men på flertalet varuområden tämligen grunt sortiment. Exempel har också förekommit på satsningar på varuhus med ett mera rikhaltigt varurval, t. ex. Åhlénvaruhuset i Stockholm och vissa Domus-enheter.

Den mest intressanta innovationen på det

ta område utgör emellertid de s. k. stormarknaderna. Redan 1962 öppnade Wessels i Malmö den första externa varuhusanläggningen och sedan har bl. a. tillkommit de båda kooperativa OBS-varuhusen i Stockholm. Det nya med denna distributionsform var att »försäljningen» flyttade ut från det traditionella cityläget till områden i stadens periferi, där tomtmarken var billig och parkeringsutrymmena goda.

Man kunde därigenom appellera till konsumenter inom en vid räjong och locka med ett omfattande sortiment till tämligen låga priser. Framgången blev obestridlig och de här nämnda anläggningarna nådde på kort tid upp till årsomsättningar av omkring 100 milj. kr., vilket kan jämföras med ca 20 milj. kr. för ett ordinärt cityvaruhus.

I samband med långtidsutredningen har ett förslag till definition av begreppet stormarknad uppgjorts. Följande villkor har uppställts för att ett försäljningsställe skall räknas som stormarknad.

1. Mer än 2 500 m² försäljningsyta
2. Högst 50 % av försäljningsytan disponeras för livsmedel
3. Minst 20 av 25 uppräknade huvudvarugrupper skall vara representerade
4. Mer än 75 % av försäljningen expedieras genom utgångskassor
5. Lokalisering utanför innerstad eller köpcentrum i bostadsområde
6. Minst 10 000 m² parkeringsyta eller 500 P-platser.

Det bör observeras att något kriterium rörande lågpriskaraktären inte uppställts beroende på svårigheterna att mäta den genomsnittliga prisnivån för olika försäljningsställen. Det ligger emellertid i sakens natur att varuhus med externt läge arbetar med priset som viktigt konkurrensmedel.

Det aktuella läget

I slutet av 1970 uppgick det totala antalet stormarknader i landet till 16 med en sammanlagd årsförsäljning av ca 800 milj. kr., vilket motsvarar drygt 2 % av den egentliga detaljhandelns omsättning.

Stormarknadsetableringarna fördelar sig på olika företagskategorier enligt följande.

	Antal enheter
KF (OBS, Domus)	6
Turitz & Co (Epa)	4
Åhlén & Holm (Tempo)	1
Wessels	3
Josefssons (Borås)	1
Kalmar stormarknad	1
	<hr/> 16

Av stormarknaderna har knappt hälften etablerats i anslutning till de tre storstäderna, medan resten lokaliserats till de mera expansiva medelstora industristäderna. Ett undantag utgör de båda stormarknadsetableringarna i Valbo mellan Gävle och Sandviken. Här har man för första gången i Sverige sökt skapa ett i huvudsak trafikorienterat köpcentrum innehållande såväl stormarknader som specialaffärer.

Utvecklingen under 70-talet

Stormarknadsexpansionen har hittills varit mycket snabb och åtskilliga nya etableringar är på gång eller under projektering. Stormarknaderna kräver emellertid ett betydande kundunderlag och är därför endast aktuella inom områden med relativt hög befolkningstäthet. Prognoser baserade på uppgifter från de större distributionsföretagen pekar på totalt 30 à 35 stormarknader 1975 med närmare 7 % av den egentliga detaljhandelns försäljning. Det faktiska utfallet

beror emellertid i hög grad på olika yttre omständigheter, såsom investeringsavgiften, kreditrestriktionen m. m.

Det totala antalet enheter 1975 har på basis av kompletterande information från företagen i enkäten angivits till ett högre tal än som var fallet i långtidsutredningens huvudrapport. Dock har det ej ansetts motiverat att förutse en motsvarande högre försäljningsandel för denna distributionsform.

Totalt beräknar varuhussektorn (inkl. stormarknaderna) öka sin omsättning med ca 6 miljarder kr. åren 1968–1975 (jfr tabell 3: 2). Det är alltså endast ungefär en tredjedel av denna ökning som är hänförlig till stormarknadsetableringarna.

2. Stordrift och blockbildning inom dagligvaruhandeln

1969 fanns det 13 786 egentliga dagligvarubutiker med en sammanlagd omsättning av 16 900 milj. kr. Till denna kategori räknas då alla försäljningsställen med ett bassortiment av livsmedel samt ett mer eller mindre rikhaltigt sortiment av färskvaror, såsom livsmedelsavdelningar i varuhus, självbetjäningbutiker, manuella speceriaffärer, lanthandel etc. Däremot ingår inte specialaffärer av typ bröd-, charkuteri-, konfektyraffärer o. dyl.

Butikernas storlek

I tabell 5: 1 redovisas dagligvarubutikernas fördelning på tre storleksklasser efter årsomsättningen 1969. Det fanns då endast något över 1 000 s. k. supermarkets, dvs. självbetjäningbutiker med en årsomsättning överstigande 3 milj. kr., men dessa svarade för 44 % av hela omsättningen.

Mellangruppen med mellan 1/2 och 3 milj. kr./år är omsättningsmässigt ungefär lika stor. Trots den betydande strukturrationaliseringen som genomförts under 60-talet – och som inneburit att ungefär halva butiksbeståndet lagts ned på tio år – utgöres fortfarande hälften av alla försäljningsställen som nu är i verksamhet av »småbutiker», dvs. enheter med en omsättning un-

Tabell 5: 1. Antal dagligvarubutiker och omsättning med fördelning på storleksklasser 1969.

Omsättningsklass kr./år	Butiker		Omsättning	
	Antal	%	Milj. kr.	%
Över 3 milj. (»Supermarkets»)	1 160	8,4	7 402	43,8
500 000—3 milj. (»Mellanbutiker»)	5 820	42,2	7 622	45,1
Under 500 000 (»Småbutiker»)	6 810	49,4	1 876	11,1
Summa	13 790	100,0	16 900	100,0

derstigande 500 000 kr./år. De svarar emellertid blott för 11 % av den samlade omsättningen. Eftersom nedläggningarna främst drabbar de mindre butikerna medan nyetableringarna nästan undantagslöst är av »supermarktklass» måste följden av den fortsatta strukturomvandlingen med nödvändighet bli en fortsatt förskjutning uppåt på storleksskalan. Prognosen pekar på följande utveckling.

	1969	1975
Antal supermarkets	1 160	2 100
Supermarkets andel av omsättningen	44 %	72 %

De stora butikerna kommer alltså 1975 att svara för den övervägande delen av dagligvaruhandeln. Bakgrunden till den fortgående ökningen av dessa butiksstorlekar är framför allt de effektivitetsfördelar som uppnås vid större omsättning. Som illustration anges i *tabell 5: 2* några effektivitetstal, hämtade från den senaste lönsamhetsundersökningen för livsmedelshandeln.

Oavsett vilket effektivitetsmått man väljer finner man att de större enheterna ligger på en nivå som är nästan dubbelt så hög som för företagen i den minsta storleksgruppen. Det innebär följaktligen att kostnadsbelastningen på de större dagligvarubutikerna bör vara förhållandevis lägre även om denna tendens i någon mån motverkas av högre timlöner och hyra i dessa affärer. På längre sikt bör emellertid strukturförskjutningen mot större butiker bidra till att dämpa kostnadsökningarna och därmed även prisstegringarna inom dagligvaruhandeln.

Den negativa sidan av strukturrationaliseringen är att tillgången på närhetsbutiker för hushållen försämras. Problemet behandlas närmare i avsnitt 3 i detta kapitel.

Filialföretag och frivilliga kedjor

Övergången mot stordrift inom dagligvaruhandeln äger rum samtidigt på två olika nivåer. För det första sker som beskrivits ovan en ökning av den genomsnittliga storleken

Tabell 5: 2. Effektivitetstal inom enskild livsmedelsdetaljhandel 1969.

Omsättningsklass kr./år	Omsättning (exkl. moms) per sysselsatt, kr./år	Omsättning (exkl. moms) per m ² försäljnings- yta, kr./år	Lageromsättningshastighet, ggr./år
Över 3 milj.	238 700	12 500	18,9
1—3 milj.	226 500	10 800	14,6
500 000—1 milj.	183 300	8 800	12,0
Under 500 000	139 900	6 600	10,1

Källa: Livsmedelshandelns och lanthandelns lönsamhet 1969/1970 (SSLF-HUI 1970).

Tabell 5: 3. Antal butiker och summa omsättning för olika företagsformer inom dagligvaruhandeln.

	Antal försäljningsställen	Dagligvaruomsättning 1969	
		Milj. kr.	%
Filialföretag			
Konsumentkooperationen	2 550	4 993	29,4
Producentkooperationen	95	150	0,9
Varuhuskedjor (Epa, Tempo)	167	1 485	8,8
Övriga filialföretag	207	740	4,5
Summa	3 019	7 368	43,6
Frivilliga kedjor			
Ica	6 204	5 530	32,7
Vivo	845	1 162	6,9
Favör	317	470	2,8
Summa	7 366	7 162	42,4
Fristående företag	3 400	2 370	14,0
Totalt	13 785	16 900	100,0

Källa: Butiksregister AB (1970).

av verksamhetsställena i handeln För det andra åstadkommes genom fusioner och filialbildning allt större företag. Därigenom sker bl. a. en kapitalsamling som är väsentlig för de fortsatta utvecklingsmöjligheterna. Inom partihandeln med dagligvaror har denna koncentrationsprocess gått mycket långt. Exempelvis fanns 1960 56 enskilda kolonialvarugrossister inom den s. k. ASK-sektorn, 1970 finns endast 18 företag kvar men med en mångdubbelt större omsättning. Koncentrationen av partihandelsverksamheten kommer otvivelaktigt att fortsätta under 70-talet. De tre huvudleverantörerna till detaljhandeln Ica, ASK och KF räknar med att så småningom kunna klara varuförsörjningen till sammanlagt mer än 10 000 försäljningsställen från endast ett tiotal lagercentraler vardera.

Med filialföretag avses företag som med central dirigerings äger och driver ett antal butiker (vanligen minst 5 butiker). Frivilliga kedjor är ekonomiska sammanslutningar mellan å ena sidan ett eller flera partihandelsföretag och å andra sidan ett större antal äganderättsligt fristående detaljistföretag. Till frivilliga kedjor hör Ica som är en detaljistägdd inköpsorganisation samt Vivo och

Favör som är grossistleda detaljhandelsgrupper.

I tabell 5: 3 anges omsättningssiffrorna 1969 för de största »säljgrupperna» inom dagligvaruhandeln.

Tillsammans svarar alltså ett tiotal företag eller ekonomiska organisationer för ungefär 85 % av hela dagligvaruhandeln. De helt fristående enheterna har följaktligen en tämligen ringa del av marknaden.

En sammanställning av de olika dagligvarublockens tillväxtprognoser fram till 1975 ger följande resultat.

Kategori	Procentuell förändring 1968—1975	
	Antal försäljningsställen	Summa dagligvaruomsättning
Varuhus (inkl. KF:s varuhus)	29 %	99 %
Övriga filialföretag	—45 %	32 %
Frivilliga kedjor	—36 %	48 %

Man observerar den kraftiga satsningen som varuhuset gör också på dagligvarurådet. Den starka minskningen av antalet filialbutiker är helt och hållet betingad av konsumentkooperationens planerade ned-

läggningar. Genom att en successiv överflyttning av köpkraft sannolikt sker från de kooperativa livsmedelsbutikerna till varuhusen blir omsättningsökningen för kategorin filialbutiker relativt måttlig.

Det bör understrykas att de redovisade ökningstalen inte korrigerats för någon extern nedläggning. Som tidigare berörts finns risker för att ett fullföljande av handelsföretagens utbyggnadsplaner leder till att en överkapacitetssituation skapas.

3. *Strukturrationalisering och närhetsservice*

Bakgrunden

En av anledningarna till att butikerna blir allt större har berörts i föregående avsnitt. Stordriften ger rationaliseringsfördelar som är betydelsefulla i den hårda konkurrensen. Men också förändringarna i konsumentens köpvanor kommer in i bilden. Stora befolkningsgrupper, om än ej alla, har tillgång till bil för varuinköp. Hushållen har nu också större förvaringsutrymmen än tidigare och framför allt bättre ekonomiska resurser att göra stora inköp, t. ex. vid veckosluten. Konsumenten är alltså inte längre så beroende av dagliga inköp i affärerna i grannskapet utan kan vid behov söka sig till längre bort belägna butiker, som lockar med större sortiment, bättre färskvaror, lägre prisnivå, tillgång till parkeringsplatser m. m. Detta har medfört att omsättningen för många lokala försäljningsställen sjunkit under den gräns som gör verksamheten lönsam.

Nedläggningen av närhetsbutikerna är alltså delvis en följd av konsumenternas ändrade köpvanor. Det torde knappast vara möjligt att vända denna utveckling. En bidragande orsak är också det under senare år starkt utvidgade sortimentet i livsmedelshandeln. De mindre butiksenheterna har helt enkelt inte tillräckliga lokalutrymmen för att exponera hela det varuutval som 70-talets konsument väntar sig att finna i butiken. Man får alltså räkna med att de flesta konsumenter som har möjlighet därtill kommer att för sina veckoinköp vända sig till stora dagligvarubutiker av supermarketklass.

Därutöver finns emellertid ett behov av kompletterande inköpskällor som gärna också skall kunna fylla vissa andra servicefunktioner.

Vad som f. n. diskuteras är huruvida den närhetshandel, i form av kvartersbutiker och lanthandel, som ännu finns kvar i ett relativt stort antal kan motsvara detta konsumentbehov eller om utvecklingen tvingar fram en helt ny form av försäljningsställen. Det är på nuvarande stadium inte möjligt att uppställa några kvantitativa prognoser, eftersom man ännu inte är helt klar över hur den framtida formen av närhetsbutik bör se ut. I det följande lämnas några uppgifter om hur man f. n. ser på möjligheterna att åstadkomma en lösning på frågan om närhetsservicen.

SSLF:s förslag

Sveriges Livsmedelshandlareförbund (SSLF) har framlagt ett modellförslag till ett s. k. Närköp. En försöksbutik är f. n. under projektering i ett bostadsområde i Stockholmsregionen.

SSLF:s närköpsmodell har följande karaktistika.

1. Omsättning 500 000–1 milj. kr./år.
2. Sortimentsbredd: fullständigt livsmedelssortiment, kemisk-tekniska artiklar, tobak, tidningar m. m.
3. Sortimentsdjup: ca 750 artiklar (mot 2 000–3 000 i vanliga supermarkets)
4. Öppethållande: förlängt (beroende på nya affärstidslagen)
5. Serviceformer: bl. a. telefonorder, apoteksvaror, reparationservice, uthyrningsservice, kem.tvätt (förmedling).

Prisnivån i denna typ av butiker måste givetvis anpassas efter kostnaderna. SSLF har gjort ett antal kalkyler under olika försäljningsställen. Ett »Närköp» med 700 000 kr. omsättning behöver således en bruttovinst av 20 % för att kunna ge ett överskott av 27 000 kr./år som täckning för innehavarens lön och risktagande. Det betyder att en sådan butik behöver hålla ungefär 4 % högre priser än genomsnittet bland storbutikerna.

Försök inom skilda företagsformer

Flertalet av de stora företagen och grupp-bildningarna inom handeln har uttalat sitt intresse för nya former för lokalhandel och en del praktiska försök har också företags-gits. ICA har således startat nya s. k. servicebutiker i områden där kundunderlaget är för litet för en ordinär självbetjäningsaffär. Försäljningsytan i en av dessa butiker är endast 55 m² och arbetskraften består av två heltidsanställda. Man har öppet från kl. 9–20 utom på lördagar och söndagar, då man stänger kl. 18. *Konsum Stockholm* har lagt fram ett utförligt program för serviceanläggningar i bostadsområden.

Men också inom andra branscher är man intresserad av »lokalmarknaden». *Press-byrån* har f. n. 1 200 egna kiosker och 15 000 återförsäljare. Man har emellertid planer på nya försäljningsformer och har för detta ändamål startat en egen variant av närköpsbutiker. Vad man väntar på är en liberalisering av affärstidslagen som medger en utökning av det varusortiment som får säljas efter ordinarie affärstid. Även *bensinstationerna* har börjat utvidga sitt sortiment med vissa dagligvaror. Fördelen med att kombinera försäljningen av bensin och biltillbehör med olika slags dagligvaror är att man utnyttjar en kapacitet som i alla fall måste finnas och som innebär att man måste hålla öppet större delen av dygnet.

Erfarenheter från USA

I USA har utvecklingen med etablering av storbutiker och nedläggning av mindre enheter börjat tidigare än i Sverige. En mycket stor del av varuinköpen i Amerika sker i stora, friliggande »shopping centers», som förutsätter att kunderna är bilburna. Många inköp måste emellertid också göras dagligen i affärer som är relativt lättillgängliga. Detta har medfört en renässans för den amerikanska närhetsbutiken.

I USA kallas den nya formen av närhets-handel »Convenience Stores». Det är dock inte fråga om småbutiker; försäljningsytan

ligger mellan 100 och 300 m² och butikerna är genomgående självbetjänade samt modernt utformade. De har ofta mindre än 1 000 artiklar mot supermarkets 7 000 men har i gengäld öppet 16 timmar per dygn. Prisnivån ligger genomsnittligt 5–6 % högre än i livsmedelhandeln i övrigt.

Utvecklingen i USA för »Convenience Stores» illustreras av följande siffror

År	Antal butiker	Andel av total livs-medelsomsättning, %
1957	500	0,2
1962	3 500	0,9
1967	8 000	1,7
1968	9 600	2,1
1969	11 620	2,6

En del av de amerikanska närhetsbutiker-na drivs i kedjeform, t. ex. »Seven Eleven»-butikerna (namnet syftar på öppethållandeti-den 7–23). I andra sammanhang tillämpas »Franchising»-systemet som innebär att innehavaren driver sina butiker på licens från moderföretaget men får betala en viss del av vinsten för inventariehyra, konsulent-hjälp m. m.

Utvecklingen i Sverige under 70-talet

Det finns redan åtskilliga tusen butiker som fullgör en mer eller mindre renodlad när-hetsfunktion. Många av dessa är emellertid inte tillräckligt moderna och rationella för att i längden tillfredsställa konsumentens be-hov, och som diskuterats i kap. 2 kommer otvivelaktigt en betydande nedläggning att ske inom denna grupp. För att i samband därmed fylla behovet av lokala inköpsmöj-ligheter är det sannolikt att nya försäljnings-former kommer att utvecklas av den typ som ovan berörts, eventuellt i kombination med andra åtgärder, t. ex. hemsändningsser-vice. Man bör dock inte överdriva närköps-butikernas roll inom dagligvaruhandeln. Trots att USA ligger kanske 10 år före oss i detta avseende är Convenience Stores marknadsandel inte högre än 2,5 %. Det är

inte troligt att man i Sverige kommer upp till samma andel förrän under senare hälften av 70-talet.

Endast till en del torde existerande livsmedelsaffärer kunna byggas om till närköpsbutiker. I övrigt får man räkna med nyetableringar. Enligt en kalkyl av SSLF skulle investeringskostnaden för en ny närköpsbutik, inkl. byggnad, inventarier och varulager, röra sig om 250 000 kr. Tänker man sig alltså ett tillskott av ca 1 000 nya närköpsbutiker under en tioårsperiod skulle kostnaden bli omkring 250 milj. kr., vilket i förhållande till detaljhandelns totala planerade investeringskostnader under samma tid är en relativt blygsam summa. Genom ett sådant nät av rationell lokalhandel bör servicebehovet kunna täckas på de allra flesta orter. Andelen av den totala detaljhandelsomsättningen torde emellertid inte komma att överstiga 5 %.

4. Ekonomisk samverkan i fackhandeln

Utvecklingen inom fackhandeln

Detaljhandelns totala omsättning 1969 har beräknats till 37 600 milj. kr.¹ Därav svarar varuhusen för ca 7 060 milj. och dagligvarubutikerna (exkl. varuhusens livsmedelsavdelningar) för 13 970 milj. kr. Resten eller 16 570 milj. kr., motsvarande 44 %, hänför sig till fackhandeln. Denna kategori är synnerligen heterogen och bestående av ett flertal branscher. Definitionsmässigt räknas även speciallivsmedelsbutiker, tobaksaffärer och kiosker dit trots att en stor del av dessa butikers sortiment utgöres av dagligvaror. Deras organisatoriska och försäljningsmässiga uppbyggnad gör emellertid att de lämpligen bör föras till fackhandeln.

Såväl varuhusen som dagligvaruhandeln har under 60-talet tagit upp en mängd artiklar som tidigare endast såldes i fackhandeln. Denna utveckling kommer otvivelaktigt att fortsätta. Fackhandeln har härigenom förlorat en del av sin marknad men

¹ Omsättning och butiksantal 1969 (HUI 1970).

har också på olika sätt sökt möta den hårdnande konkurrensen. De viktigaste medlen härför är följande

- a) Sortimentbreddning och servicebe-gränsning
- b) Sortimentspecialisering och service-fördjupning
- c) Stordrift genom filialbildning och gruppsamverkan.

Den första utvecklingslinjen (a) innebär att butikerna blir alltmera allroundbetonade. Beklädnadsbutiken säljer både konfektions- och ekiperingsvaror samt allehanda personliga artiklar. Sportaffärerna tillhandahåller ett fullständigt fritidssortiment osv. Det är här en fråga om anpassning efter konsumentens förändrade behovssituation. Liksom varuhusen och dagligvarubutikerna söker denna affärsform att under ett tak erbjuda alla slags varor som svarar mot ett visst konsumentbehov, t. ex. »semesterresan». Med denna inriktning krävs i allmänhet relativt stora butiker med tonvikt på självbetjäning eller självval.

Alternativ b) innebär det rakt motsatta, nämligen en stark specialisering inom ett begränsat varuområde. Genom att dessa affärer kan erbjuda ett mycket rikhaltigare sortiment och som regel också mera fackkunnig personal än varuhus och mera allmänt inriktade branschaffärer har de goda förutsättningar att hävda sig i konkurrensen. Deras kostnadsläge blir emellertid förhållandevis högt, vilket också påverkar prisnivån.

Filialföretag

Också inom fackhandeln förekommer en rad filialbildningar. I beklädnadsbranscherna finns ett 50-tal större eller mindre filialföretag med en omsättning av närmare en miljard kr. Inom andra branscher såsom möbel-, radio-, bok-, foto- och urhandel m. fl. är ett trettiotal butiks kedjor i verksamhet och omsätter mer än 500 milj. kr. per år.

Frivilliga kedjor

Av speciellt intresse är emellertid utvecklingen av de frivilliga kedjorna (c) inom fack-

Tabell 5: 4. Frivilliga fackhandelskedjor 1968 och 1975.

Bransch	Antal grupper	Antal medl. (detaljister)		Medlemmarnas totala omsättning, milj. kr.		Medlemmarnas centralt fakturerade inköp, milj. kr.		
	1970	1968	1975	1968	1975	1968	1975	
Färg	3	225	890	230	1 115	22	160	
Textil	6	425	540	443	635	61	150	
Järn	4	493	590	1 380	1 930	129	300	
Möbler	3	173	210	410	640	46	110	
Radio-TV	}	4	393	395	375	695	85	200
El. Foto								
Övriga	5	1 342	1 375	388	555	25	90	
Summa	25	3 050	4 000	3 225	5 570	368	1 010	

handeln. Dessa har i praktiskt taget samtliga fall startat under 60-talet. HUI har gjort en särskild undersökning för att belysa dessa organisationers nuvarande omfattning och förväntade utveckling under 70-talet.

I tabell 5: 4 ges en sammanställning för 25 av de frivilliga kedjor som f. n. är i verksamhet.

Totalt var ca 3 000 detaljhandelsföretag medlemmar i någon fackhandelskedja 1968. Antalet beräknas stiga med ytterligare 1 000 fram till 1975. En del grupper förutser en snabb ökning i medlemsantalet, men det förekommer också att man avsiktligt minskar kedjans omfattning för att åstadkomma en starkare organisation. Den sammanlagda omsättningen för de anslutna detaljisterna överstiger 3 miljarder kr., vilket motsvarar ca 20 % av den totala fackhandelsomsättningen.

Fackhandelskedjorna har alla startat som inköpsorganisationer. Det är dock ingalunda så att kedjan svarar för huvuddelen av medlemmens inköp. Av de båda sista kolumnerna i tabell 5: 4 framgår att de gemensamma inköpen 1968 endast motsvarade något mer än 10 % av omsättningen (i försäljningspriser). Denna andel beräknas emellertid komma att fördubblas fram till 1975.

Det har dock visat sig nödvändigt att kedjorna för att bli effektiva och konkurrenskraftiga måste handha även andra funktioner än inköpsverksamheten. Följande tabell visar vilka funktioner de i HUI:s enkät ingående fackhandelsgrupperna fullgjorde 1968 och förväntas svara för 1975.

Funktion	Antal kedjor med vidstående funktioner	
	1968	1975
Betalningsansvar gentemot leverantör	22	19
Gemensam annonsering	16	19
Gemensam övrig reklam	20	22
Gemensam import	20	18
Styrning av medlemmarnas sortiment	15	21
Gemensam lagerhållning	10	12
Gemensam prissättning	8	9
Gemensam fakturering	8	13
Gemensam redovisning	6	11
Gemensam utbildningsverksamhet	13	17
Konsultverksamhet	10	16
Finansieringshjälp till medlemmarna	7	15
Utredningsverksamhet	9	17
Etableringsverksamhet	1	13

Sammanställningen ger en bild av den mångskiftande verksamhet som de frivilliga fackkedjorna utövar. I allmänhet räknar man med en utvidgning av funktionerna fram till 1975. Det finns emellertid också exempel på kedjor som avser att begränsa den gemensamma aktiviteten i vissa avseenden, t. ex. i fråga om betalningsansvar och import.

Ätta av de frivilliga fackkedjorna representerande olika branscher har dessutom ett organiserat samarbete sinsemellan, »Frivilliga Fackkedjor Ekonomisk Förening». Denna förening har eget kansli och svarar bl. a. för gemensam PR och utbildning.

Köpmannavaruhusen

En annan form för samarbete mellan detaljhandelsföretag utgör de s. k. köpmannavaruhusen. I ett köpmannavaruhus drives varje avdelning som en separat rörelse, men utformningen är i övrigt samma som i varuhusen. Vanligen är det ett tjugotal köpmän inom olika branscher som gemensamt hyr varuhuslokalerna. Man kan därigenom förena varuhusets allmänna attraktionskraft med specialaffärernas fördelar.

I Sverige finns f. n. 12 egentliga köpmannavaruhus med en sammanlagd omsättning av 450 milj. kr. per år. Ytterligare ett tiotal är under projektering och man kan beräkna att omsättningen 1975 kommer att uppgå till närmare 1 miljard kr. Varje köpmannavaruhus innehåller en större livsmedelsenhet, som regel en »supermarket». Därtill kommer ett tjugotal specialaffärer samt olika tjänsteställen av typ bank, resebyrå, tvättinrättning m. m.

Köpmannavaruhusens specialavdelningar håller i allmänhet en kvalitets- och sortimentsstandard som är jämförbar med den ordinarie fackhandeln. Väsentligt för framgång för denna försäljningsform är emellertid ett centralt affärsläge. Det är också nödvändigt att man uppnår tillräckligt hög grad av koordinering mellan avdelningarna, något som inte alltid är så lätt eftersom det här rör sig om ägandemässigt fristående enheter.

Idén med köpmannavaruhus är svensk men har också exporterats till andra länder. Etableringar av köpmannavaruhus förekommer bl. a. i Norge och Västtyskland.

Köpmannavaruhusen får ses som ett av den enskilda fackhandeln motdrag i konkurrensen med varuhus och filialföretag. Det torde dock knappast vara realistiskt att räkna med att denna försäljningsform kan uppnå mer än några få procent av totalmarknaden.

Appendix. Butiksstrukturens förändringar i fyra städer 1963—1969

De städer som uttagits för undersökningen är

Kristianstad	(42 500 inv.)
Umeå	(53 100 inv.)
Västerås	(110 500 inv.)
Örebro	(89 100 inv.)

Städerna skiljer sig förutom till sin storlek av att ombyggnaden av centrumkärnan befinner sig i olika stadier. I Västerås har city till stor del sanerats och en modern köpmiljö etablerats. I Örebro och Umeå har ombyggnaden påbörjats medan Kristianstad ännu så länge endast punktsanerar i avvaktan på att den nya centrumplanen skall bli färdig.

Såväl Västerås som Örebro har på senare år fått externa varuhusanläggningar (stormarknader) som konkurrerar med innerstadens detaljhandel.

Källmaterial och uppgiftsinsamling

Från 1963 års företagsräkning har erhållits en lista upptagande namnen på samtliga verksamhetsställen tillhörande detaljhandeln inom de fyra städerna. Denna lista innehåller också uppgift om verksamhetsställenas branschtillhörighet och storlek (mätt med antal sysselsatta).

Under hösten 1969 företogs en fysisk inventering¹ av samtliga detaljhandelsenheter i verksamhet. Resultaten avstämades mot 1963 års företagsräknings uppgifter och en sammanställning av strukturförändringarna har uppgjorts.

Förändringarna i butiksbeståndet har ställts mot folkmängdsuppgifter för de fyra städerna. Befolkningssiffrorna har hämtats från den officiella statistiken.

Materialets indelning

Med hänsyn till *branschtillhörigheten* har butikerna fördelats på följande huvud- och undergrupper.

Huvudindelning	Underindelning
1. Dagligvaror	11. All-livs 12. Speciallivs 13. Tobak
2. Beklädnad	21. Konfektion och ekiperung 22. Skor
3. Hemutrustning	31. Möbler, bosättning m. m. 32. Färg
4. Övrigt	41. Övrigt
5. Varuhus	51. Varuhus

Även om det från analysynpunkt hade varit önskvärt med en mera långtgående branschindelning ansågs det inte möjligt att genomföra en sådan med tillräcklig precision.

I *regionalt* hänseende har följande indelning tillämpats

I Innerstad: city
II Innerstad: övriga stadsdelar
III Ytterstad: år 1963 bebyggda områden
IV Ytterstad: efter 1963 bebyggda områden

¹ Inventeringen gjordes av Sveriges Köpmanförbunds Stadsplanebyrå.

Tabell 1.

	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Antal invånare¹</i>				
År 1963	26 600	24 100	81 100	74 000
År 1969	29 000	31 100	97 100	82 000
Ökning/minskning	+9 %	+29 %	+20 %	+11 %
<i>Antal butiker</i>				
År 1963	235	217	419	743
År 1969	231	239	469	627
Ökning/minskning	-2 %	+10 %	+12 %	-15 %
<i>Antal butiker/1 000 inv.</i>				
År 1963	8,8	9,0	5,2	10,0
År 1969	8,0	7,7	4,8	7,6
Ökning/minskning	-9 %	-15 %	-8 %	-24 %

¹ Uppgifter korrigerade för inkorporeringar.

Befolkningsstatistiska uppgifter har i allmänhet endast förelegat för innerstad (I + II) respektive ytterstad (III + IV).

1. Butiksantalets totala förändringar

I tabell 1 jämföres butiksantalets förändringar med befolkningsutvecklingen i de fyra städerna.

Såväl Umeå som Västerås uppvisar kraftiga befolkningsökningar medan folkmängden ökat långsammare i Kristianstad och Örebro. Den härigenom starkt ökade köpkraften i de båda förstnämnda städerna har motverkat butiksnedläggningarna, varför butiksantalet totalt sett ökat. Anledningen till den starka butiksminskningen i Örebro sammanhänger också med den höga butikstätheten 1963 - ungefär en butik per 100 invånare. Som framgår av sista raden har butikstätheten i Örebro sjunkit med cirka 25 procent 1963-1969 mot blott cirka 10 procent i de övriga tre städerna.

2. Branschstrukturen 1963-69

Butiksantalet per huvudbransch

I tabell 2 redovisas butiksförändringarna inom större branschgrupper.

Samtliga städer noterar minskat antal dag-

ligvarubutiker (inkl. speciallivs och tobakshandel). Minskningen är dock kraftigast i Örebro. Att också Västerås med starkt ökande folkmängd visar bortfall inom dagligvarusektorn torde bero på den betydande strukturomvandlingen inom livsmedelshandeln med etablering av stora självbetjäningseenheter och varuhus.

På *beklädnadssidan* är tendensen mindre enhetlig. I Västerås synes det emellertid ha funnits utrymme för en viss nyetablering.

Inom *hemvarubranscherna* och *övriga branscher* har under 60-talet konsumtionen per invånare ökat inte oväsentligt. Orter som dessutom har kunnat öka sin folkmängd starkt såsom Umeå och Västerås har följaktligen fått betydligt större köpkraft på dessa områden. Detta har möjliggjort en utökning av butiksantalet. Bidragande orsak är också den utvidgning av centralorternas handelsomland som blivit en följd av det ökade bilinnehavet bland konsumenterna.

Butiksutvecklingen branschvis

Antalet butiker inom varje enskild bransch 1963 och 1969 i de fyra städerna framgår av *diagram A-D*. Den procentuella förändringen under perioden anges nedan i *tabell 3*.

Sammanfattningsvis kan följande slutsat-

Tabell 2.

Huvudbransch	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Dagligvaruhandel</i>				
Antal butiker 1963	87	69	191	285
Antal butiker 1969	75	62	166	195
Ökning/minskning	-14 %	-10 %	-13 %	-32 %
<i>Beklädnadshandel</i>				
Antal butiker 1963	71	56	103	193
Antal butiker 1969	69	60	120	177
Ökning/minskning	-3 %	+7 %	+17 %	-8 %
<i>Hemvaruhandel</i>				
Antal butiker 1963	41	32	56	128
Antal butiker 1969	43	47	84	110
Ökning/minskning	+5 %	+47 %	+50 %	-14 %
<i>Handel inom övriga branscher</i>				
Antal butiker 1963	34	48	66	134
Antal butiker 1969	44	67	92	139
Ökning/minskning	+30 %	+40 %	+39 %	+4 %
<i>Varuhus</i>				
Antal butiker 1963	2	2	3	3
Antal butiker 1969	3	3	7	6
Ökning/minskning	+50 %	+50 %	+133 %	+100 %

ser dragas beträffande utvecklingen i de skilda städerna.

I Kristianstad fanns 1963 ett förhållandevis stort antal specialbutiker för livsmedel. Denna kategori minskar kraftigt, eftersom konsumenternas köpvanor gynnar all-livsbutikerna. Även denna kategori drabbas i måttlig grad av strukturrationaliseringen. Staden hade förhållandevis många textillaffärer 1963 och antalet har minskat under perioden. Beträffande de andra namngivna branscherna har förändringarna varit små. Inom gruppen »övrigt» ökade dock butiksantalet inte oväsentligt. Ett varuhus har

tillkommit under perioden.

I Umeå var inslaget av speciallivsmedelsbutiker obetydligt. En koncentration av övrig livsmedelshandel har ägt rum. Stadens expansion har dock medfört utvidgningar av butiksnätet inom en del fackhandelsbranscher. Bl. a. observeras att gruppen »övrigt» är större än någon annan bransch. Detta tyder på en rikt differentierad fackhandel och sannolikt begränsad varuhuskonkurrens.

Också i Västerås har livsmedelshandelns strukturuomvandling slagit igenom. Antalet specialbutiker för livsmedel har dock bibehållits ungefär oförändrat - i städer av denna storlek

Tabell 3¹.

Bransch	Butiksantalets förändringar 1963—1969, %			
	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
All-livs	-16	-16	-21	-37
Speciallivs	-29	(+75)	-7	-41
Tobak, tidningar	+10	-13	+8	-9
Konfektion, ekiperung	-7	+10	+21	-12
Skor	(+20)	-12	-14	+33
Möbler, bosättning m. m.	+3	+70	+70	-16
Färg	+9	+8	+22	-10
Övrigt	+29	+40	+39	+4

¹ Procenttal inom parentes baseras på högst 10 observationer.

Tabell 4.

Område	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Stadskärnan</i>				
Antal butiker 1963	141	119	182	457
Antal butiker 1969	150	150	211	382
Ökning/minskning	+6 %	+26 %	+16 %	-16 %
<i>Övrig innerstad</i>				
Antal butiker 1963	39	42	63	155
Antal butiker 1969	32	35	72	139
Ökning/minskning	-18 %	-17 %	+15 %	-10 %
<i>Ytterområden</i>				
Antal butiker 1963	55	46	174	131
Antal butiker 1969	52	54	186	106
Ökning/minskning	-5 %	+17 %	+7 %	-19 %

finns underlag för delikatessaffärer o. d. Den snabba varuhusexpansionen – antalet varuhus har ökat från fyra till sju varav två stormarknader – har inte minskat behovet av specialvarubutiker. Butiksantalet inom textil-, hemvaru- och vissa andra branscher har ökat kraftigt (men anmärkningsvärt inte inom skobranschen).

Som ovan nämnts synes butiksbeståndet i Örebro vid periodens början ha varit avsevärt överdimensionerat. Detta har resulterat i delvis mycket kraftiga reduceringar i butiksbeståndet. Varuhusutbyggnaden, från tre till sex varuhus, har i första hand drabbat livsmedelshandeln. Trots minskningar inom textilsektorn är antalet affärer fortfarande relativt stort. Endast inom den mest specialiserade fackhandeln (»övrigt»), som är minst konkurrensutsatt från varuhusens sida, har antalet butiker ökat något. (Som en kuriositet kan nämnas att i »skostaden» Örebro ökar antalet skoaffärer.)

3. Detaljhandelns omlokalisering

I detta avsnitt behandlas de butiksförändringar som ägt rum inom olika delar av de fyra städerna. I första hand har skilts mellan den äldre innerstadsbebyggelsen och de senare byggda ytterområdena. En avgränsning av detaljhandeln i den egentliga citykärnan har vidare företagits, även om gränsdragningen i viss mån måste bli subjektiv. (Avsikten var ursprungligen också att söka särredovisa butiksbeståndet i de områden som tillkommit (bebyggts) under perioden 1963–69. På grund av svårigheten att entydigt definiera dessa områden har någon

sådan uppdelning dock inte företagits i denna rapport.)

Butiksantalet per område

I tabell 4 analyseras butiksantalets förändringar områdesvis inom de fyra städerna. Härvid har samtliga branscher sammantagits.

I allmänhet har cityområdet kunnat öka sitt butiksantal under perioden. Undantaget är Örebro där butiksminskningen drabbat alla områden. Detaljhandeln i innerstaden utanför city brukar som regel ha svårt att hävda sig i konkurrens med centrumbutikerna. Det är därför förvånande att Västerås med stark centrumhandel redovisar ökat antal butiker i övrig innerstad, t. o. m. större ökning procentuellt sett än i ytterområdena.

Branschförskjutningar områdesvis

En uppdelning av butiksantalets förändringar efter område och enskild bransch i kombination blir tyvärr alltför oöverskådlig. I tabell 5 redovisas de procentuella förändringarna i stället på större branschgrupper.

Resultaten påverkas givetvis av på vilket stadium i utvecklingsskedet som respektive stad befinner sig. Med bortseende från speciella avvikelser skulle följande generella slutsatser kunna dragas

1. Dagligvaru- och beklädnadshandel har

Tabell 5.

Område	Butiksantalets förändringar 1963—1969, %			
	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
Huvudbransch ¹				
<i>Stadskärnan</i>				
Dagligvaror	— 7	0	0	—35
Beklädnad	0	+13	+ 6	—11
Hemvaror	+15	+36	+37	—17
Övrigt	+21	+49	+31	— 5
<i>Övrig innerstad</i>				
Dagligvaror	—19	—45	—36	—22
Beklädnad	(—33)	.	+40	+ 9
Hemvaror	.	.	+57	—16
Övrigt	.	+ 8	(+45)	+10
<i>Ytterområden</i>				
Dagligvaror	—15	+ 3	—13	—35
Beklädnad	(+28)	(0)	+41	— 8
Hemvaror	—18	.	+67	+18
Övrigt	.	.	+60	+37

¹ Varuhusen är utelämnade.

kunnat hålla ungefär oförändrat butiksantal i stadskärnan

2. Mera specialiserade fackhandelsbranscher har kunnat expandera i stadskärnan

3. Antalet dagligvarubutiker i övrig innerstad och i ytterområdena har minskat

4. Specialvaruhandeln i de större städerna har kunnat expandera också i ytterområdena.

Befolkningsutvecklingen

Som framgår av *tabell 6* har befolkningen genomgående minskat i innerstäderna men ökat i förorterna. Kraftigaste minskningen har Västerås stad, beroende på den starka

ombyggnaden och kommersialiseringen av city. I Umeå har tillkomsten av nya bostadsområden lett till en kraftig befolkningsökning i ytterort.

Förändringar i butikstätheten

Strukturförändringarna inom detaljhandeln står i nära samband med befolkningsförskjutningarna. Av *tabell 7* framgår hur butikstätheten mätt i antal butiker per 1 000 invånare förändrats under perioden.

Högsta butikstäthet i innerstaden, dvs. starkaste kommersialiseringegrad har Västerås med mer än 50 butiker per 1 000 invånare. Där har också förändringarna varit

Tabell 6.

	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Innerstad</i>				
Antal invånare 1963	10 610	10 050	8 202	30 500
Antal invånare 1969	9 340	8 689	5 439	24 830
Ökning/minskning	—12,0 %	—13,5 %	—33,7 %	—18,6 %
<i>Ytterort</i>				
Antal invånare 1963	16 000	14 030	72 897	43 500
Antal invånare 1969	19 610	22 497	91 662	57 189
Ökning/minskning	+22,6 %	60,3 %	+25,7 %	+31,5 %

Tabell 7.

	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Innerstad</i>				
Antal butiker /1 000 invånare 1963	17,0	16,0	29,9	20,1
Antal butiker/1 000 invånare 1969	19,5	21,3	52,0	20,9
Index (1963 = 100)	115	133	174	104
<i>Ytterort</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	3,44	3,28	2,39	3,11
Antal butiker/1 000 invånare 1969	2,65	2,40	2,03	1,85
Index (1963 = 100)	77	73	85	59

snabbast. Övriga städer hade 1969 ungefär samma butikstäthet i innerstaden, cirka 20 butiker per invånare. Butikstätheten i ytterområdena ligger på en väsentligt lägre nivå och har genomgående minskat. Kraftigaste nedgången visar Örebro.

Butikstätheten branschvis

En mera detaljerad bild av förändringarna i butikstätheten erhålles ur *tabell 8*. Tabellen visar för varje branschgrupp inom innerstad och ytterort antalet butiker per 1 000 invånare samt förändringen i butikstätheten 1963–69 uttryckt i index (1963 = 100).

Tabellen visar bl. a.

- att det relativa utbudet av dagligvarubutiker i centrum inte undergått några större förändringar utom i Västerås, där butikstätheten ökat
- att i ytterområdena antalet dagligvarubutiker per invånare minskat med mellan 30 och 50 procent
- att butikstätheten inom fackhandelsbranscherna i allmänhet ökat i innerstäderna; för Örebros del har ökningen varit fömligen ringa
- att i ytterområdena fackbutikstätheten är mycket låg – ofta endast en tiondel av tätheten i innerstäderna – och att förändringarna 1963–69 varit oregelbundna och relativt begränsade till sin storlek.

Strukturförändringskoefficienter

Förändringarna i butiksantalet mellan 1963 och 1969 orsakas dels av nedläggningar, dels av nyetableringar. (Det förekommer också att företag skiftar bransch, men dessa fall har i undersökningen jämförts med nedläggning inom en bransch och nyetablering inom en annan.)

För att ge en föreställning om intensiteten i strukturomvandlingen har s. k. strukturförändringskoefficienter framräknats enligt följande formel

$$k = 2 \cdot \frac{N + E}{B_{63} + B_{69}}$$

där

k = strukturkoefficienten

N = antal nedlagda butiker 1963–69

E = antal nyetablerade butiker 1963–69

B_{63} = antal befintliga butiker 1963

B_{69} = antal befintliga butiker 1969.

Strukturkoefficienten uttrycker alltså förhållandet mellan antalet förändringar (nyetableringar + nedläggningar) och medelantalet befintliga butiker under perioden.

Koefficientvärdena per bransch och område redovisas i *tabell 9*.

Intressant är att notera att strukturförändringskoefficienterna är förhållandevis jämna i innerstäderna trots de förut berörda skillnaderna i utveckling mellan de fyra städerna. Butiksantalet kan öka eller minska men antalet förändringar är relativt kon-

Tabell 8.

	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Innerstad</i>				
<i>Dagligvaruhandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	5,09	3,68	7,80	6,33
Antal butiker/1 000 invånare 1969	5,03	3,11	10,11	5,44
Index	99	85	130	86
<i>Beklädnadshandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	6,03	4,98	10,49	5,93
Antal butiker/1 000 invånare 1969	6,42	6,21	17,65	6,69
Index	106	125	168	113
<i>Hemvaruhandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	2,83	2,89	5,00	3,84
Antal butiker/1 000 invånare 1969	3,64	4,83	10,85	3,91
Index	129	167	217	102
<i>Övrigt</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	2,83	4,28	6,22	3,87
Antal butiker/1 000 invånare 1969	4,07	6,79	12,50	4,71
Index	144	159	201	122
<i>Ytterort</i>				
<i>Dagligvaruhandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	2,06	2,28	1,74	2,11
Antal butiker/1 000 invånare 1969	1,43	1,56	1,21	1,05
Index	70	68	70	50
<i>Beklädnadshandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	0,44	0,43	0,23	0,28
Antal butiker/1 000 invånare 1969	0,46	0,27	0,26	0,19
Index	105	63	113	68
<i>Hemvaruhandel</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	0,69	0,21	0,21	0,25
Antal butiker/1 000 invånare 1969	0,46	0,23	0,27	0,23
Index	67	110	129	92
<i>Övrigt</i>				
Antal butiker/1 000 invånare 1963	0,25	0,36	0,21	0,37
Antal butiker/1 000 invånare 1969	0,31	0,36	0,26	0,38
Index	124	100	124	103

stant. Koefficientvärden mellan 0,6–0,9 i innerstäder visar att mellan 60 och 90 procent av butiksbeståndet undergått förändringar under sexårsperioden. Omvänt betyder detta att en innerstadsbutik genomsnittligt kvarstår oförändrad blott 7 à 10 år. Beträffande ytterstadsbutikerna är koefficientvärdena mera ojämna, vilket delvis sammanhänger med att antalet befintliga butiker inom vissa branschgrupper är litet. Fack-

handelsbutikerna uppvisar i allmänhet större »rörlighet» än i innerstaden. Detta understryker vanskligheterna vid etablering av specialbutiker utanför city.

Sammanfattning

Syftet med den företagna undersökningen har varit att analysera de förändringar i butiksutbudet som ägt rum 1963–69 i några

Tabell 9.

	Strukturförändringskoefficienter			
	Kristianstad	Umeå	Västerås	Örebro
<i>Innerstad</i>				
Dagligvaror	0,6	0,9	0,6	0,7
Beklädnad	0,7	0,6	0,7	0,7
Hemvaror	0,9	0,8	0,7	0,8
Övrigt	0,8	0,8	0,9	0,7
Summa	0,7	0,8	0,7	0,7
<i>Ytterort</i>				
Dagligvaror	0,8	0,7	0,6	0,8
Beklädnad	1,3	1,0	1,0	1,0
Hemvaror	0,6	2,0	1,0	0,8
Övrigt	1,2	1,4	0,9	0,9
Summa	0,8	0,9	0,7	0,9

städer mot bakgrund av bl. a. den befolkningmässiga utvecklingen. Som studieorter har valts fyra städer av olika storlek och karaktär:

Kristianstad, Umeå, Västerås. Örebro.

Såväl Umeå som Västerås har uppvisat kraftig befolkningsökning under perioden, vilket ökat köpkraften och möjliggjort en nettoökning av antalet butiker. Denna ökning faller dock helt på fackhandelsbranscherna, särskilt hemvaru- och andra specialbranscher. Dagligvarusektorn visar genomgående butiksminskningar; störst i Örebro stad. Antalet varuhus i de fyra städerna har ökat från 10 år 1963 till 19 år 1969, dvs. i det närmaste en fördubbling – etableringen av stormarknader och moderniseringen av varuhusbeståndet i övrigt har dock inneburit en ökning av varuhuspotentialen som är väsentligt större än antalssiffrorna antyder.

Detaljhandeln i de fyra städerna har under perioden undergått en omlokalisering. I allmänhet har butiksbeståndet i den egentliga stadskärnan (city) förstärkts medan övrig innerstad »tappat» butiker. I Västerås har dock expansionen varit så stark att också butiksbeståndet utanför egentliga city kunnat utbyggas. Örebro utmärks under perioden av en kraftig reducering av butiksantalet inom samtliga områden.

Butiksökningen i innerstäderna har kun-

nat äga rum trots en minskning av antalet boende. Detta tyder på att innerstadsbutikerna i växande utsträckning kunnat hämta kunder från övriga stadsdelar och omgivande regioner.

Butikstätheten i innerstaden mätt genom antal butiker per 1 000 invånare har således ökat kraftigt inom flertalet fackhandelsbutiker men förblivit i stort sett oförändrad inom dagligvarusektorn. I ytterområdena är det främst dagligvarubranscherna som uppvisat en nedgång i butikstätheten.

Diagram A

Kristianstad

— Antal butiker 1963 och 1969

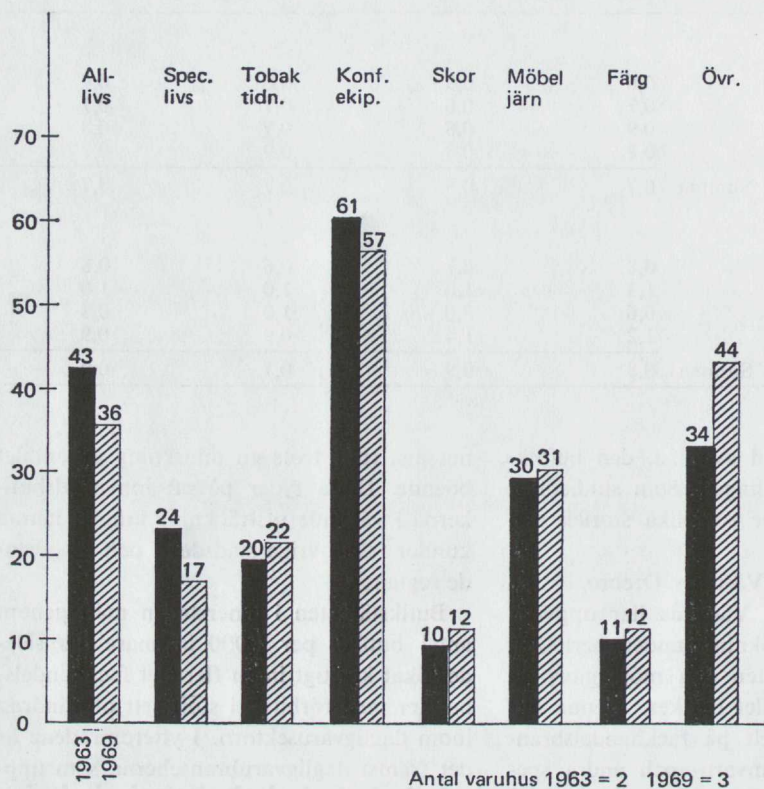

Diagram B

Umeå

— Antal butiker 1963 och 1969

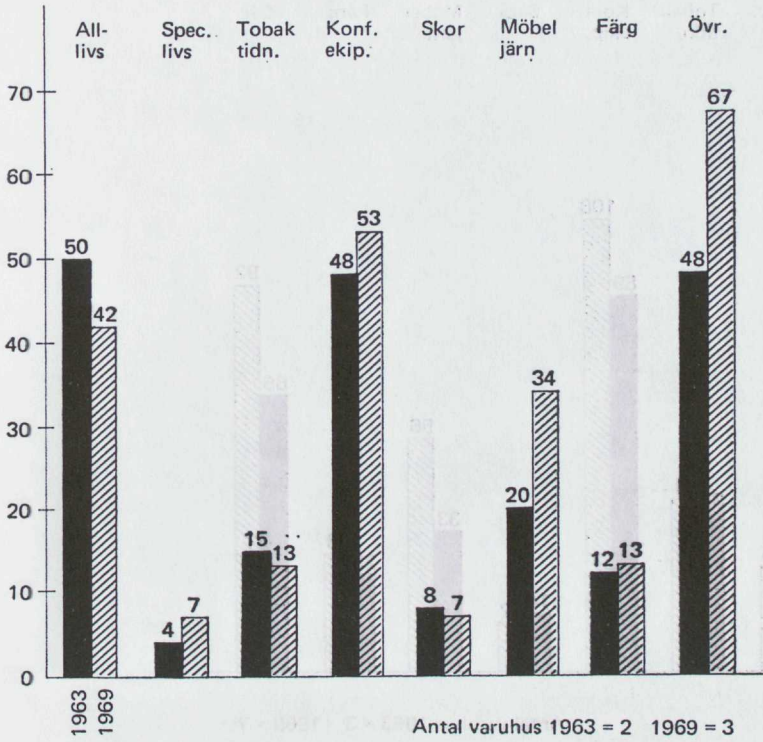

Diagram C

Västerås

— Antal butiker 1963 och 1969

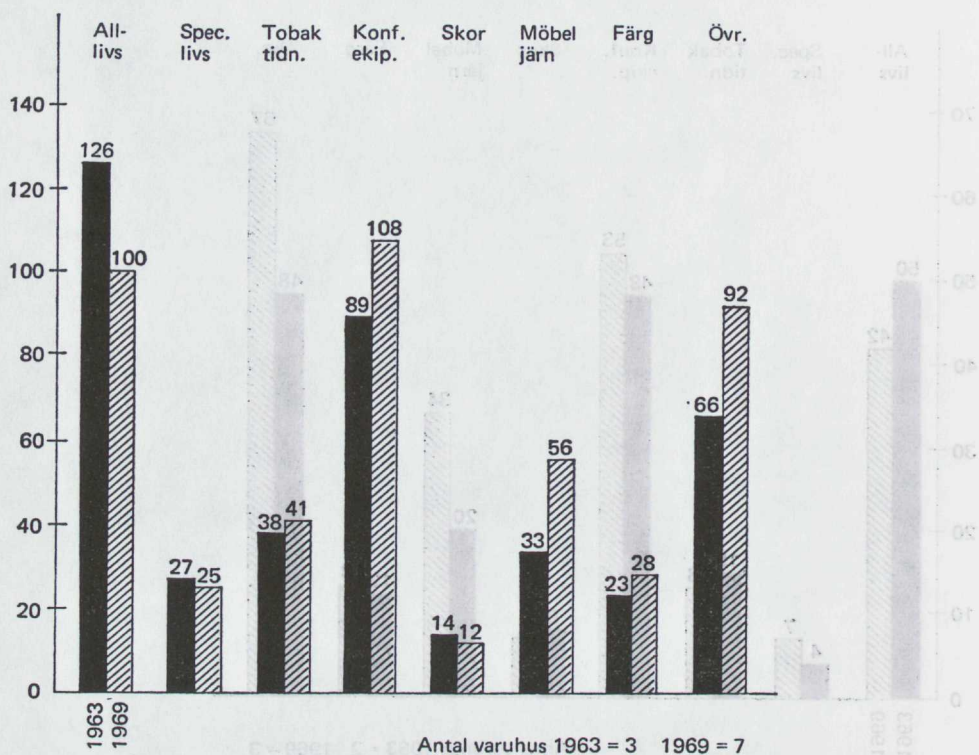
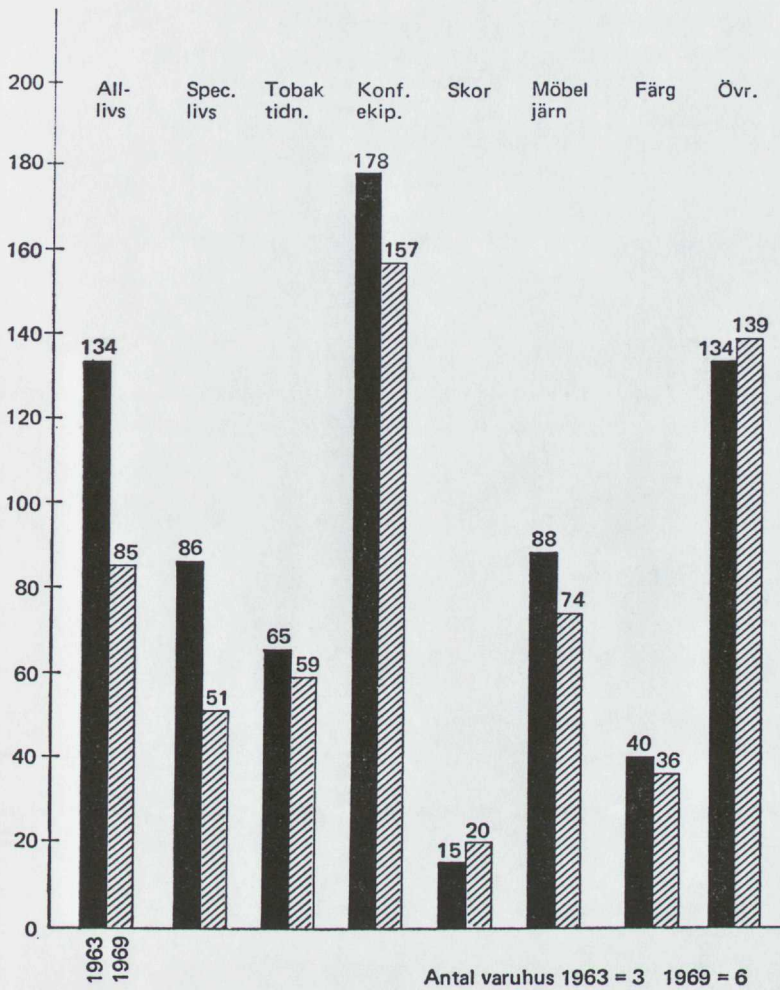
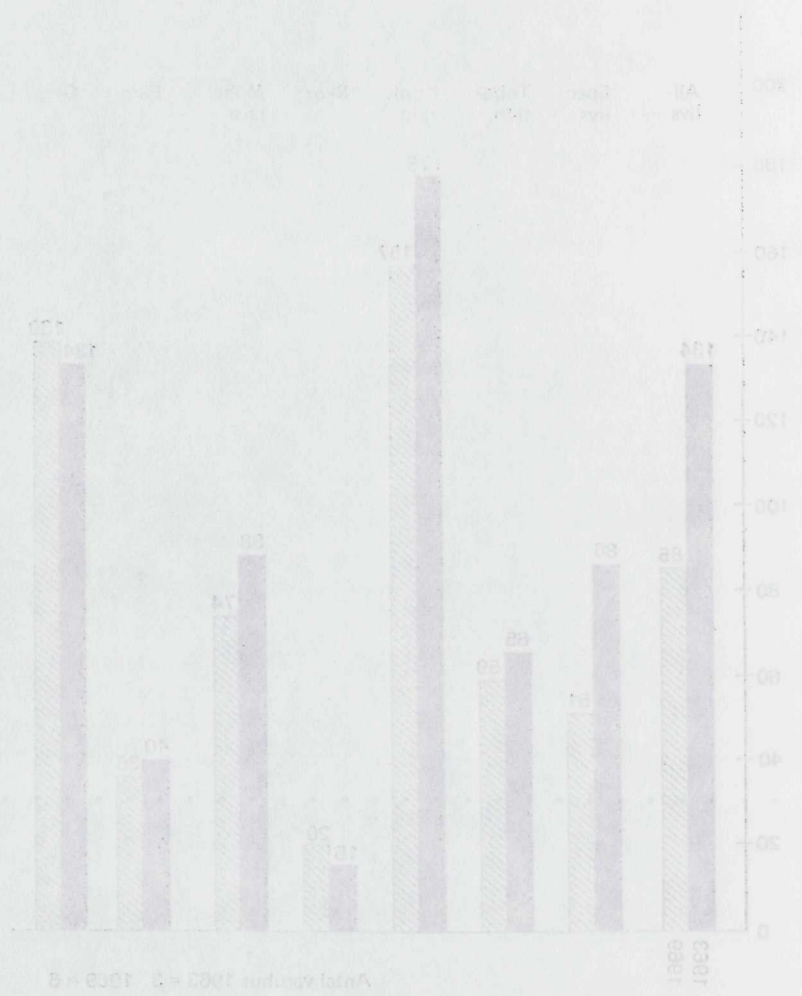

Diagram D

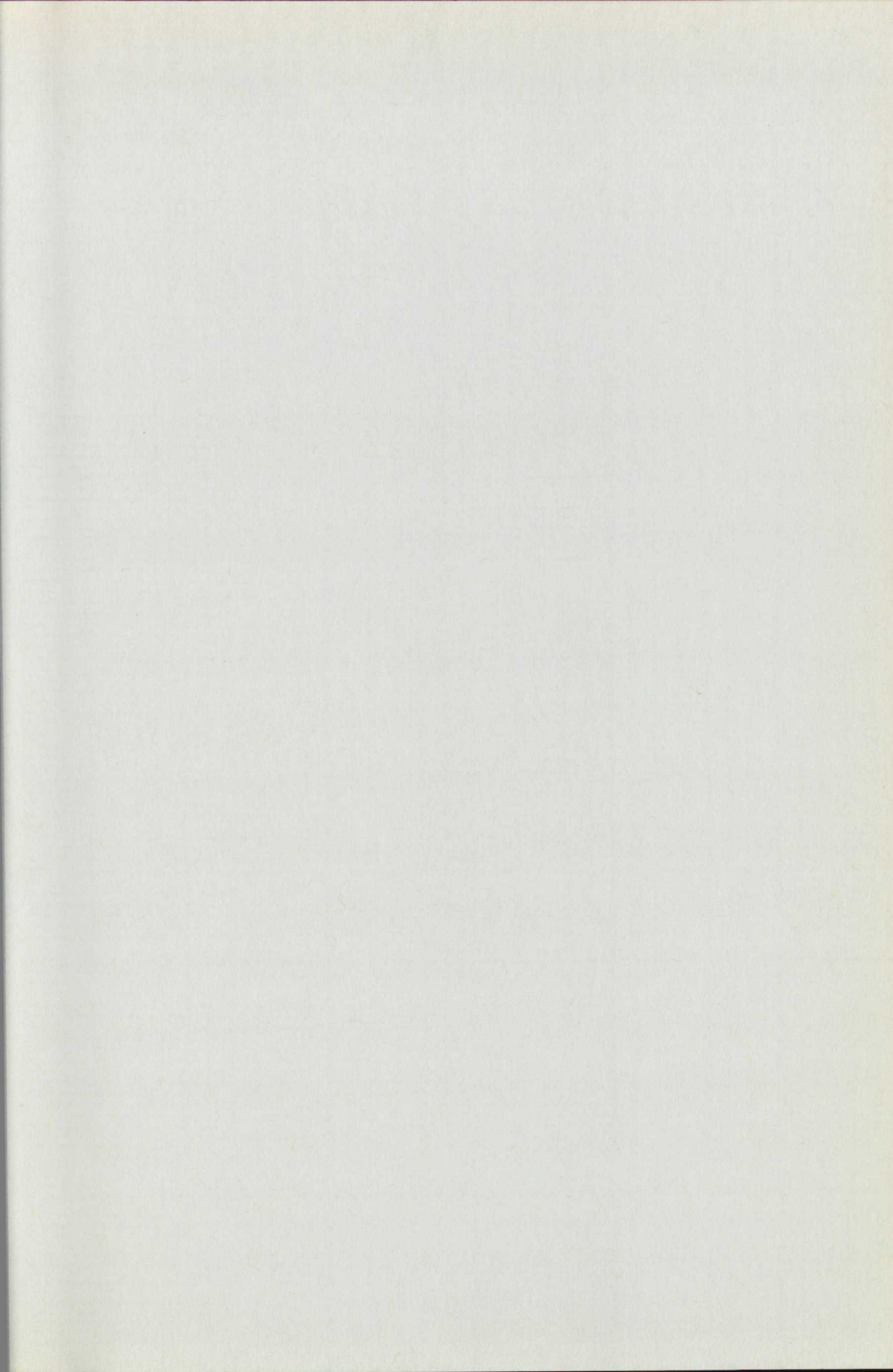
Örebro

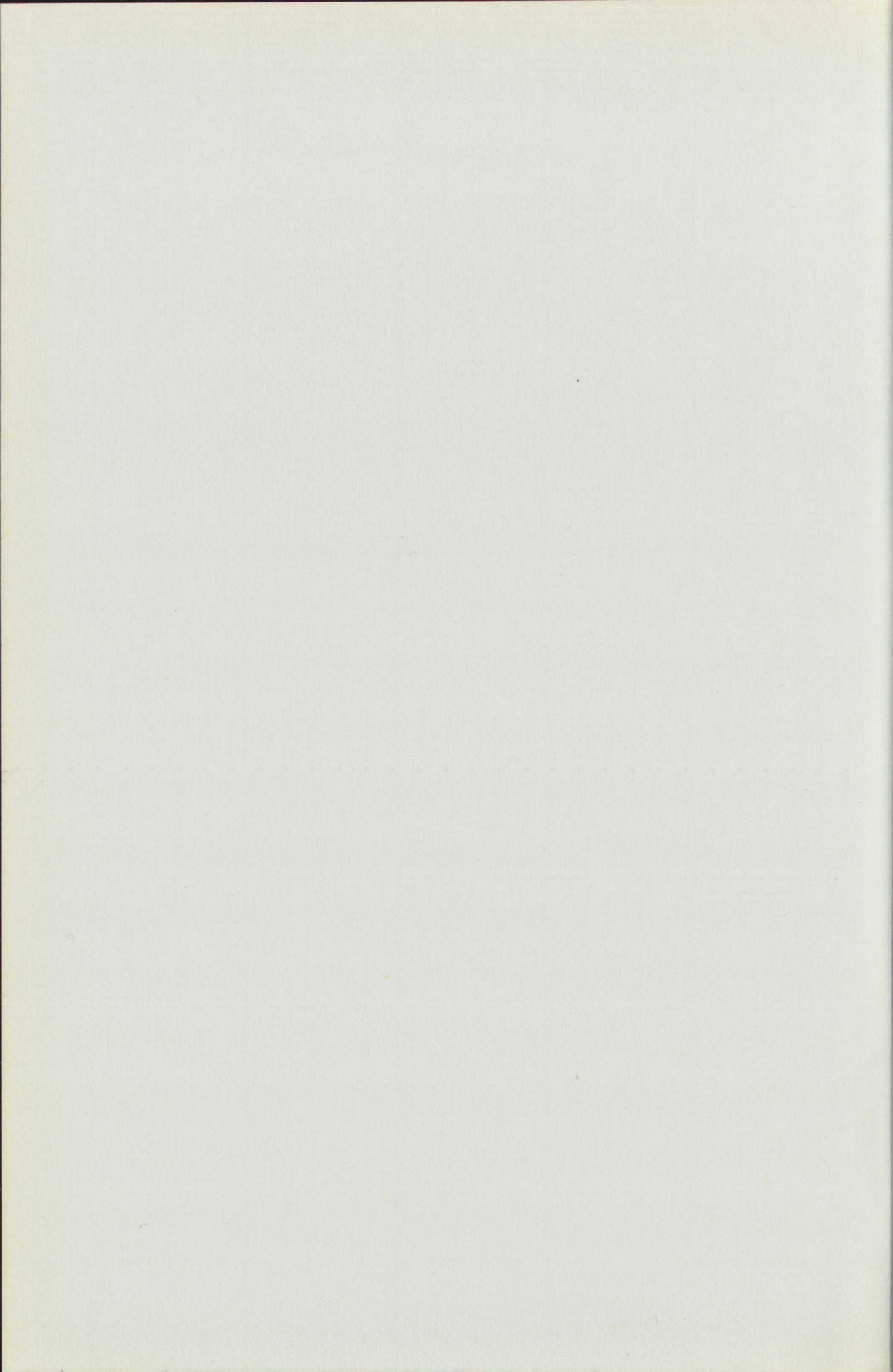
— Antal butiker 1963 och 1969

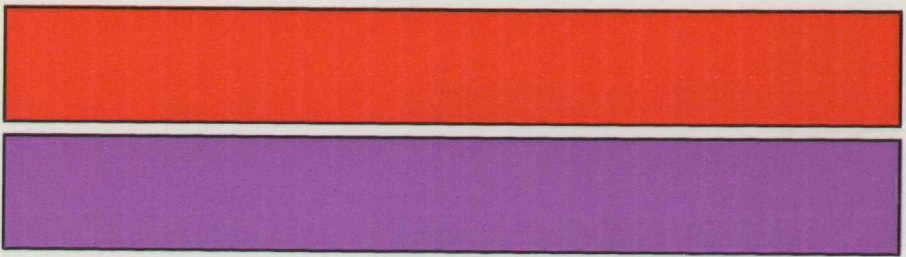

KUNGL. BIBL.
 1 8 MK.
 STOCKHOLM

Allmänna Förlaget